

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Josip Banić, *The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the Investiture Controversy) (Part I)* • Ana Jenko Kovačič, *Iurium Episcopatum Liber I. poreške škofije: Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa* • Robert Devetak, *Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno* • Damir Globočnik, *Trubarjev spomenik v Ljubljani* • Srđan Mladenov Jovanović, *The Warmongering 'First Serbian Daily': The Daily 'Politika' during the First Balkan War of 1912-13* • Meta Remec, *Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska politika v Posočju (1918–1943)* • Klemen Kocjančič, *Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med letoma 1943 in 1945*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. oktobra 2020.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2020: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2020

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 1, 2020.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2020): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2020

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Josip **Banić**, The Mystery of Merania: A New Solution to Old Problems
(Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia
during the Investiture Controversy) (Part 1) 296–327
Skrivnost Meranije: Nove rešitve starih problemov
(Sveto rimsko cesarstvo ter Kraljevina Hrvaška -
Dalmacija v času investiturnega boja)
- Ana **Jenko Kovačič**, *Iurium Episcopaliū Liber I.* poreške škofije:
Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa 328–359
Iurium Episcopaliū Liber I of the Bishopric of Poreč:
Presentation, Typological Definition, and Analysis of the Codex
- Robert **Devetak**, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic
Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem
v obdobju pred prvo svetovno vojno.....360–387
Struggle for Slovene Schools and Operation of Women's
Branches of the Sts Cyril and Methodius Society in Gorizia
and Gradisca in the Period before World War I
- Damir **Globočnik**, Trubarjev spomenik v Ljubljani 388–424
Trubar Memorial in Ljubljana
- Srđan **Mladenov Jovanović**, The Warmongering 'First Serbian Daily':
The Daily 'Politika' during the First Balkan War of 1912–13 426–440
Vojnohujskaški »prvi srbski dnevnik«: »Politika« v času
prve balkanske vojne 1912–13
- Meta **Remec**, Napredek, avtarkija, narod: italijanska energetska
politika v Posočju (1918–1943) 442–475
Progress, Autarchy, Nation: Italian Energy Policy
in the Soča Valley (1918–1943)
- Klemen **Kocjančič**, Enote in ustanove Waffen-SS v Ljubljani med
letoma 1943 in 1945 476–507
Waffen-SS Units and Institutions in Ljubljana between
1943 and 1945

Jubileji – Anniversaries

- Prof. dr. Jera Vodušek Starič - sedemdesetletnica (Damijan Guštin).....510–514
Prof. Dr. Jera Vodušek-Starič - On the Occasion of Her 70th Birthday
- Dr. Irena Gantar Godina. Jubilejni zapis ob 70-letnici (Urška Strle).....515–518
Dr Irena Gantar Godina. On the Occasion of Her 70th Birthday

Kongresi, simpoziji, društveno življenje – Congresses, Symposia, Society Events

- Šestdeset let dela Inštituta za novejšo zgodovino (Damijan Guštin) 520–524
60 Years of the Institute of Contemporary History

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Marta Hradilová – Hana Pátková, Scritores. Písemná kultura
a její tvůrci v pozdně středověký Čechách 1300–1350. 526–531
Written Culture and Its Creators in Late Medieval Bohemia
in 1300–1350 (Nataša Golob)
- Lucia Pillon, Cristiano Meneghel (ur.), Notabilia quaedam.
I diari dei notai Valentino e Matteo Dragogna (Neva Makuc).....532
- Harald Heppner, Peter Urbanitsch, Renate Zedinger (ur.), Social
Change in the Habsburg monarchy. Les transformations de
la société dans la monarchie des Habsbourg: l'époque des
Lumières (Marko Štuhec) 533–536
- Petr Stehlík, Između hrvatsva i jugoslavenstva.
Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim
ideologijama 1832-1878 (Rok Stergar).....537–538
- Aleš Gabrič (ur.), Slovenski prelom 1918 (Jernej Kosi).....539–541

Philipp Ther, Europe since 1989. A History (Urška Strle).....	542–545
Andrej Studen (ur.), Mimohod blaga. Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem (Bojan Balkovec).....	546–548
Marie-Janine Calic, Zgodovina Jugovzhodne Evrope (Jure Ramšak).....	549–551

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	552–555
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 74, 2020	556–560
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 74, 2020	

Razprave

Ana Jenko Kovačič
Iurium Episcopaliū Liber I. poreške škofije:
Predstavitev, tipološka opredelitev in
analiza kodeksa

Ana Jenko Kovačič, mag., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ana.jenko@ff.uni-lj.si

***Iurium Episcopaliū Liber I*. poreške škofije: Predstavitev, tipološka opredelitev in analiza kodeksa**

Zgodovinski časopis, Ljubljana 74/2020 (162), št. 3-4, str. 328–359, cit. 76

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava kodeks z naslovom *Iurium Episcopaliū Liber I*, knjigo pravic poreške škofije, ki je nastala za čas dveh poreških škofov, Antona Pavara in Hieronima Campegia v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stoletja. Kodeks vsebuje na 322 folijih 262 posameznih vpisov, od katerih jih je velika večina prepisov listin, ki so jih poreški škofje prejeli ali izdali v obdobju med 10. in začetkom 14. stoletja. Kljub svoji bogati izčrpnosti tako z vidika kvantitete kot vsebinske pestrosti kodeks še ni bil primerno obravnavan in je posledično strokovni javnosti premalo poznan. Namen pričujočega prispevka je predstavitev kodeksa ter tipološka opredelitev, analiza zunanje in notranje strukture in oris geneze nastanka.

Ključne besede: Poreč, srednji vek, poreška škofija, *liber iurium*, knjige pravic, kodikologija, paleografija, pomožne zgodovinske vede, kodeksi.

Ana Jenko Kovačič, MA in History, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ana.jenko@ff.uni-lj.si

***Iurium Episcopaliū Liber I* of the Bishopric of Poreč: Presentation, Typological Definition, and Analysis of the Codex**

Historical Review, Ljubljana 74/2020 (162), No. 3-4, pp. 328–359, 76 notes

Language: Sn., (En., Sn. En.)

The article deals with the codex entitled *Iurium Episcopaliū Liber I*, the Bishopric of Poreč's book of rights, which was produced in the second half of the 15th and first half of the 16th century, in the period of bishops Antonio Pavaro and Hieronymus Campegio. Consisting of 262 inscriptions on 322 folios, the bulk of which are document transcripts that were received or issued by the bishops of Poreč in the period spanning from the 10th to the early 14th century. Despite its extensiveness, both in terms of quantity and content, this codex is yet to be examined to an adequate degree; consequently, the expert public is not sufficiently familiar with it. The article aims to present the codex, provide a typological definition, analyse its external and internal structure, as well as outline its genesis.

Keywords: Poreč, the Middle Ages, the Bishopric of Poreč, *liber iurium*, books of rights, codicology, palaeography, auxiliary sciences of history, codex

Uvodna predstavitev s pregledom stanja raziskav in tipološko opredelitvijo

Kodeks z naslovom *Iurium Episcopaliū Liber I.*¹ je prva izmed osmih tako imenovanih »Knjig biskupskih prava«, ki jih hrani Arhiv poreško-puljske škofije v prenovljenih prostorih škofijske palače v Poreču. Na 330 folijih vsebuje 275 vpisov; v veliki večini gre za prepise listin, ki so jih prejeli ali izstavili poreški škofje, dodanih pa je tudi nekaj samostojnih vpisov. Jezik vpisov je večinoma latinski. Prepisi časovno obsegajo obdobje od 10. stoletja do leta 1300 z dodanimi posameznimi vpisi do leta 1540. Dva zapisa iz prve polovice 16. stoletja, prvi vnesen na koncu kodeksa, drugi pa na konec tako imenovane *Liber Rubeus*, tretje v seriji,² kot naročnika rokopisa navajata poreškega škofa Antonia Pavara, ki je deloval v drugi polovici 15. stoletja, kot naročnika overovitev posameznih vpisov pa škofa Hieronima Campegia v prvi polovici 16. stoletja.

Kodeks je v preteklem poldrugem stoletju³ vzbudil zanimanje zgodovinarjev, ki so se ukvarjali s srednjeveško Istro ter zgodovino poreške škofije. Po eni strani gre za neposredne objave transkripcij posameznih dokumentov, vnesenih v kodeks, pri drugih avtorjih pa za sklicevanje na določene podatke, ki jih prinaša vsebina.

Pietro Kandler je v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja objavil *Codice diplomatico istriano* (v nadaljevanju: CDI).⁴ Njegovo delo prinaša med drugim tudi šestdeset dokumentov, ki se nahajajo v poreški *Liber*, vendar je zaradi Kandlerjevega pristopa nemogoče ugotoviti, v kolikšni meri se je poslužil poreškega kodeksa kot osnove za pripravo transkripcije. Ne le, da je bil pri navajanju provenience skop in nedosleden, tudi do vira (v našem primeru celotnega kodeksa kot nabora prepisa listin) se ni ustrezno opredelil.⁵

¹ BAP, Fond Porečka biskupija, serija I. Knjige biskupskih prava, I. Prva knjiga biskupskih prava (*Iurium Episcopaliū Liber I.*). Za dostop do gradiva se najlepše zahvaljujem poreško-puljski škofiji ter posebej arhivistki, ge. Branki Poropat. Poleg tega naslova, ki ga prinaša prva stran kodeksa, srečamo v literaturi in starejših popisih arhivskega gradiva tudi naslov (*Liber*) *Iurium Episcopaliū (dioecesis Parentinae)* oziroma *Liber iurium episcopaliū (dioecesis Parentinae)* I. Glej tudi *Pregled arhivskih fondova*, str. 1224; Klen, *Izvori porečke prošlosti*, str. 76.

² BAP, Fond Porečka biskupija, serija I. Knjige biskupskih prava, III. Treća knjiga biskupskih prava (*Iurium Episcopaliū Liber III.*); gl. tudi de Franceschi, *Documenti*, str. 96–115.

³ Prva omemba poreškega kodeksa v zgodovinopsju prihaja iz 17. stoletja. Ferdinando Ughelli je nabor prepisov uporabil kot vir pri pripravi svojega dela *Italia Sacra*, glej Ughelli, *Italia sacra* V, stolp. 400. Opredelil ga je kot register poreške škofije (*I. libro Regist. hujus Parentini Episcopatus*).

⁴ Kandler, CDI I–III.

⁵ Od skupno 60 listin, ki se nahajajo v poreškem kodeksu in v CDI, jih je mogoče vsaj

Prepis enega izmed vpisov v *Liber* – Evfrazijevega privilegija – je objavil tudi Bernardo Benussi ob koncu 19. stoletja. V nasprotju s Kandlerjem je Benussi neposredno omenil poreški kodeks, iz katerega je besedilo prepisal, vendar se ni posvetil sāmemu kodeksu in ni niti načel vprašanja več različic besedila Evfrazijevega privilegija v kodeksu.⁶

Pomemben korak je napravil Benussijev sodobnik Francesco Babudri, ki je kodeks uporabil pri svojih raziskavah preteklosti mesta Poreč in poreške škofije. Prve tri knjige iz serije škofovskih pravic navaja kot vir v svojem prispevku o kronologiji poreških škofov.⁷ Njegovo delo je pomembno, ker se je kot prvi zanimal za vprašanje nastanka kodeksa. Na podlagi zapisa v *Liber rubeus* je zaključil, da je prepis dokumentov naročil poreški škof Antonio Pavaro v drugi polovici 15. stoletja, eden izmed njegovih naslednikov, škof Hieronimo Campegio, pa je dal prepise listin leta 1521 overoviti v Rimu in Raveni ter dodal register vsebine. Nastanek »poreškega diplomatičnega kodeksa«, kot imenuje prve tri knjige, je razumel kot enega glavnih pokazateljev odličnosti in angažiranosti omenjenih dveh poreških škofov ob koncu 15. in začetku 16. stoletja, ki sta prihajala iz serije pomembnih prelatov iz Benetk. Kot motiv škofa Campegia je izpostavil njegovo željo po zagotovitvi oziroma ohranitvi ustreznih finančnih prilivov škofiji.⁸

Z vidika vprašanja istovetnosti prepisa v poreškem kodeksu z originalom je potrebno omeniti tudi objave vladarskih listin v MGH, kjer najdemo listine, katerih transkripcije temeljijo (tudi) na poreškem kodeksu. Primerjalna obravnava, kateri so bili podvrženi posamezni prepisi iz poreškega kodeksa v primeru, ko se je ista listina ohranila v še vsaj enem ločenem prepisu, predstavljajo redke uvid v kvaliteto dela prepisovalcev. Tako je bila za prepis listine kralja Henrika IV. postavljena teza, da je prišlo pri vpisu v poreški kodeks do napake, ki je privedla do napačne datacije listine.⁹

Največji doprinos k približanju poreškega kodeksa strokovni javnosti je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja opravil pravnik in arhivist Mirko Zjačić, ki je za objavo pripravil prepis celotnega kodeksa.¹⁰ Njegovo delo je ostalo v tipkopisu in je danes hranjeno na Institutu za povijest i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na Reki, kamor je prešlo skupaj s preostalo Zjačićevo zapuščino po njegovi smrti. Tipkopis, ki obsega 611 strani, je opremil z obsežnim znanstveno-

---

petindvajset neposredno povezati s prvim. Kandler je v osmih primerih navedel kot provenien-co poreški škofijski arhiv (»Archivio di Parenzo«, »Archivio Episcopale di Parenzo«). Tem je potrebno prišteti še prepise listin v družinskem arhivu Polesinijev v Rimu; od 34 ujemajočih se primerov, ki imajo kot provenien-co naveden Polesinijev arhiv in so obenem tudi v *Liber*, je vsaj za polovico izmed njih mogoče potrditi, da gre za prepise vpisov v poreškem kodeksu. Do tega zaključka je mogoče priti na podlagi navzkrižne primerjave posameznih dokumentov. Ključen pokazatelj je končni pripis overovitve posameznega vpisa v kodeksu s strani ravninskih notarjev na začetku 16. stoletja.

⁶ Benussi, *Privilegio Eufasianio*, str. 49–86.

⁷ Babudri, *Parenzo nella storia*, str. 131; isti, *Vescovi di Parenzo*, str. 170–284.

⁸ Isti, *Un diploma*, str. 96.

⁹ D. H. IV., št. 290; gre za listino kralja Henrika IV. iz leta 1077.

¹⁰ HR-AHAZU-RI- Zjačić, Mirko/«*Liber Iurium Episcopaliū (dioecesis Parentinae)*».

kritičnim aparatom pretežno filološkega značaja. Njegovo delo predstavlja kljub nekaterim metodološkim napakam ter odsotnosti ustrezne analize v obliki uvodne znanstvene študije pomemben pripomoček za delo z rokopisom.¹¹

Zjačić je uporabil prepis pri pripravi svojega temeljnega prispevka o zemljiško-pravnih odnosih poreške škofije v srednjem veku. V njem je navedel vse relevantne dokumente, ki so poreški škofiji zagotavljali zemljiške pravice v Istri, ter nanizal tudi podatke o vseh fevdnih in zakupnih odnosih, ki so iz teh pravic izhajali. Gre za edino delo tovrstnega obsega, ki temelji na poreškem kodeksu, vendar kljub avtorjevemu izčrpnemu delu na rokopisu ne načenja vprašanja kodeksa kot nabora dokumentov, ki so mu služili kot osnova za raziskavo.¹² Na poreškem kodeksu temelji tudi prispevek Marie Laure Iona o sporu med škofom Bonifacijem in dvema Benečanoma, bratoma Zane.¹³

Analizi kodeksa se je še najbolj uspel približati Darinko Munić. Pripravil je uvodnik Zjačićevi transkripciji, ki ga je, prav tako v obliki tipkopisa, dodal k transkripciji, nato pa ga je v dopolnjeni obliki tudi objavil. Svoje delo je zasnoval na podlagi Zjačićevih ročno vnesenih komentarjev k tipkopisu, njegove korespondence s tajnikom poreško-puljske škofije Pavićem ter znanstveno-kritičnega aparata, s katerim je Zjačić opremil transkripcijo, dodal pa je tudi svoja opažanja glede vsebinskega vidika nabora dokumentov. Kodeks je označil za pomembno zbirko, ki vsebuje podatke o pravnem stanju in imetju poreške cerkve med 6. in 16. stoletjem. Po njegovem mnenju dokumenti ne nudijo le uvida v pravno in ekonomsko problematiko posestnih pravic poreške škofije, temveč je mogoče pridobiti tudi informacije o demografskih, etničnih in družbenih elementih ter značilnostih tistega časa in geografskega območja kot tudi o kulturnih vidikih življenja in dejavnosti ljudi v srednjem veku. Poleg tega se je v svojem objavljenem prispevku sumarično posvetil nekaterim zunanjim značilnostim kodeksa, kot so na primer vezava, pisava, analiza naslovnice.¹⁴

Ob koncu pregleda stanja raziskav je potrebno omeniti tudi novejši prispevek Ante Matana, v katerem je pripravil transkripcijo in krajši komentar prepisov treh listin, ki se nahajajo v še neobjavljenem kodeksu z naslovom *Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiata Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anni 938–1815*, hranjenem v arhivu kanfanarske župnije. Poreški kodeks je v krajšem pripisu namreč naveden kot vir za vpise v dvigradskem kodeksu, zato ga je Matan vključil v kritični aparat transkripcije, v zaključku pa je besedila iz obeh kodeksov tudi primerjal s filološkega vidika.¹⁵

¹¹ Za analizo Zjačićeve metodologije in primerjavo transkripcije z originalom glej Jenko Kovačić, *Transkripcija poreške Liber*, str. 35–51.

¹² Zjačić, *Posjedovni odnosi*, str. 33–104; iz tipkopisa transkripcije je razvidno, da mu je le-ta služil kot osnova za pripravo članka, saj so relevantni deli, ki prinašajo informacije o zemljiških odnosih poreške škofije, ročno podčrtani ali drugače izpostavljeni.

¹³ Iona, *Una vertenza feudale*, str. 203–210.

¹⁴ Munić, *Uvodne bilješke* (HR-AHAZU-RI-Zjačić, Mirko/“*Liber Iurium Episcopialium (dioecesis Parentinae)*“; isti, *Liber iurium episcopialium*, str. 235–244.

¹⁵ Matan, *Excerpta manvscripti Canfanariensis*, str. 513–524. Prispevek je zanimiv tudi zaradi slikovnega gradiva, ki kaže na vzporednice z izgledom enega izmed vpisov v poreškem

Iz pregleda stanja raziskav je razvidno, da so raziskovalci, ki so se neposredno zanimali za posamične vpise zaradi analize prepisne listine ali tisti, ki so kodeks uporabljali pri svojem delu, le-tega smatrali kot zgolj nabor med seboj nepovezanih dokumentov, ki se bistveno ne razlikuje od arhivske škatle. Vendar celovita obravnava – tej sta se še najbolj približala Zjačić v svojem znanstveno-kritičnem aparatu transkripcije ter Munić v svojih dveh prispevkih –, ki temelji na ustrezni tipološki opredelitvi, nudi potrebna orodja za interpretacijo namena in okoliščin nastanka na podlagi analize zunanje in notranje strukture. Na ta način predstavlja izhodišče za nadaljnjo delo na posameznih vpisih. Glede na pertinenco dokumentov v poreškem kodeksu, kopijalni knjigi v najbolj osnovnem pomenu besede, le-tega ne moremo prištevati ne med klasične kartularje in niti med registre. Pravzaprav je bilo vprašanje pertinence kot enega pomembnejših razločevalnih elementov med tema dvema skupinama v splošnem postavljeno pod vprašaj s strani italijanskih strokovnjakov v zadnjih desetletjih. Do teženj po razširitvi definicije kartularjev je prišlo zaradi posebnosti gradiva, ohranjenega v severni in osrednji Italiji.¹⁶ Tako so poleg pertinence kot distinktivnega elementa kartularjev so v ospredje postavljeni še vsebina vključenih dokumentov, notranja struktura kodeksa ter namen in način nastanka. To je pripeljalo do uvedbe podskupine kartularjev, imenovane *libri iurium*, knjige pravic.¹⁷ Poimenovanje izhaja iz sočasnih naslovov kodeksov ter iz dejanske opredelitve vsebine. Pri kodeksih tega tipa gre za nabore prepisov, iz katerih so razvidne predvsem pravice posvetne narave naročnika kartularja. O teh pričajo tako prejete kot tudi izstavljene listine. V tem okviru je potrebno iskati ustrezne smernice za tipološko umestitev poreškega kodeksa. V prid temu govori vključenost dokumentov, ki jih je prejela ter izstavila poreška škofija, ter njihova vsebina.

Pri delu s knjigami pravic se poslužujemo enakih raziskovalnih vprašanj kor pri kartularjih, katerih podskupino predstavljajo. V pomoč so nam pri vzporedni interpretaciji izsledkov analize notranjih in zunanjih značilnosti. Na podlagi izsledkov analize zunanje strukture sklepamo o fizičnem vidiku nastajanja kodeksa. Nudijo informacije o delu pisarjev ter osnovo za določitev faz geneze rokopisa. O genezi rokopisa prav tako pričajo izsledki analize notranje strukture, ki v določenih pogledih, na primer z vidika kronološkega razpona vključenih dokumentov, dopolnjujejo izsledke analize zunanje strukture. Poleg tega so pomembni predvsem z vidika določitve redakcijske politike in odnosa prepisovalcev do predlog. Kriteriji izbire listin, način razporeditve le-teh in morebitna korelacija med posameznimi vpisi nudijo ključne informacije, na podlagi katerih se je mogoče približati določitvi

kodeksu. Te povezave avtor sicer ni izpostavil, posebej pa je poudaril pomen nadaljnje primerjave celotne vsebine dvigradskega kodeksa s poreškim.

¹⁶ To so kartularji škofij (gl. npr. Pacini, *Liber iurium* za knjigo pravic škofije v Fermu, *Il Codice Vanga* in *Codex Wangianus* za istoimenski kodeks škofije v Trentu ter Leoni, »Privilegia episcopii Cremonensis« za *Codex Sicardi* škofije v Cremoni) ter takoimenovani »kartularji italijanskih komun« (Rovere, I »libri iurium«, str. 157–199; ista, *Tipologie documentali*, str. 417–436.

¹⁷ Za predlog uvedbe podskupine kartularjev glej Cammarosano, *Italia medievale*, str. 146–149; za problematiko tipološke umestitve glede na pertinenco vključenih listin gej Rovere, I »libri iurium«, str. 161–163. To opredelitev upošteva večina avtorjev novejših prispevkov, ki se ukvarjajo z italijanskimi škofijskimi in komunalnimi kartularji.

namena nastanka kodeksa in opredelitvi njegove uporabnosti za potrebe zgodovinskih raziskav.¹⁸

Zunanje značilnosti in kodikološka analiza

Platnice kodeksa merijo 23 x 32,5 cm, hrbtniše je široko 6,5 cm. Kodeks obsega 322 papirnatih folijev.¹⁹ Na več listih je odtisnjen žig poreškega škofijskega arhiva. Kodeks je sestavljen iz dvajsetih leg, ki obsegajo od tri do sedemindvajset listov. Poleg tega vsebuje še dva folija, ki sta v kodeksu vezana samostojno in ne kot del prve lege. Na naslovni strani je v vegetativnem okviru izpisan naslov knjige, v spodnjem robu pa je navedeno ime knjigoveza in tiskarja: *Gio. Battista Finazzi a San Giovanni Grisostomo*.²⁰

Na podlagi te omembe je mogoče datirati vezavo kodeksa in izdelavo naslovnice v čas okoli leta 1700. Nekaj folijev je praznih, večinoma na začetku ali na koncu lege. Izpostaviti velja primer prve lege, ki je prvotno obsegala šestnajst bifolijev, sedemnajsti pa je bil naknadno vstavljen v prvo polovico lege, s čimer je bilo porušeno prvotno sosledje folijev. To se odraža tudi v zaporedju vpisov (Slika 1). Med prvimi devetnajstimi legami je opazna kontinuiteta v obliki nadaljevanja enega vpisa med dvema zaporednima legama. Prazne strani ali deli le-teh na začetku ali koncu lege sovpadajo s koncem posameznega vpisa. V primeru, da so ob prehodu na novo lego začeli z novim vpisom, so v večkrat začeli z izpolnjevanjem nove lege na drugem listu in ne na prvem, kar je ponovno rezultiralo v praznem začetnem ali končnem foliju.²¹

Izmed treh različnih foliacij, ki so prisotne v kodeksu, je dosledna le ena. V kodeksu jo je v začetku 20. stoletja s svinčnikom vnesel Anton Pogačnik. V svojem pripisu²² na začetku kodeksa je zapisal, da je pri delu upošteval seznam posameznih vpisov, ki se nahaja na koncu *Liber Rubeus*, sestavljen s strani škofa Hieronima Campegia. Njegova folicija se začne s številko 11. Pri svojem delu je izpustil dva prazna folija. Druga izmed treh foliacij je skladna s številom folijev, vendar ni

¹⁸ Bresslau, *Handbuch*, str. 96–97; Härtel, *Notarielle und kirchliche Urkunden*, str. 226–231; Cammarosano, *Italia medievale*, str. 65.

¹⁹ Informacijo o materialu izvemo tudi iz besedila, ki je bilo kodeksu dodano ob overovitvi leta 1519, glej BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 321^v; gre za tako imenovane *cartae bombicinae*, papir, izdelan iz določenega deleža bombaža.

²⁰ O času delovanja Giovannija Battista Finazzija nimamo ohranjenih podatkov. V pomoč nam je eno izmed ohranjenih del iz njegove delavnice, knjiga z vedutami Luce Carlevarisa iz leta 1703 z naslovom *Le Fabriche, E Vedute Di Venetia Disegnate, Poste in Prospettiva, Et Intagliate Da Luca Carlevariis Con Privilegio*. Časovna umestitev delovanja založnika v začetek 18. stoletja se ne sklada z Muničevim poskusom datacije naslovne strani na podlagi slogovnih značilnosti v drugo polovico 16. stoletja, glej Munič, *Liber iurium episcopaliū*, str. 235.

²¹ Na primer tretja lega, ki obsega folije 61–86, se začne s praznim prvim folijem; prvi vpis te lege se začne na vrhu fol. 62.

²² BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. [1]: *I numeri a lapis nella parte interna di ogni carta sono gli originali, da me desunti dall'indice originale posto in fine del terzo volume / Parenzo 5 novembre 1914 / dott. Ant. Pogatschnig.*

dosledna skozi celotno knjigo. Poleg omenjenih dveh srečamo v kodeksu še tretje foliranje, ki se pojavi le na nekaj folijih in približno sovпада z drugo foliacijo.

Osnovno pisno polje je enotno, njegova velikost pa se tekom kodeksa spreminja. Notranji rob je širok med 6 in 7, zunanji med 4 in 5 centimetri. Zgornji rob je visok približno 3, spodnji 4 centimetre. Polje ni linirano in posledično so različni tudi razmaki med vrsticami besedila. Posamezni vpisi znotraj iste strani so bili prvotno ločeni s praznim razdelkom v velikosti ene ali dveh vrstic. Ta prostor je bil večinoma naknadno zapolnjen z raznimi pripisi, najpogosteje z overovitvami notarjev. V drugih primerih gre za naknadno dodano besedilo v funkciji regist. Tega srečamo tudi v eni izmed različic rubrik, uvedenih ob robu pisnega polja. Poleg tega so pozneje ob robu pripisali manjše popravke besedila slovnične in pravopisne narave ali izpostavili osebna ter krajevna imena. Predvsem pri slednjih je potrebna previdnost – ne le zaradi razlik v ortografiji, temveč tudi zaradi napačnih imen v primerjavi s tistimi v osnovnem besedilu. V enem primeru je kot zaznamek uporabljena *manicula*, izvedena kot ročica s podaljšanim kazalnim prstom.²³ Na vrh posamezne strani je bila naknadno napisana datacija dokumenta, ki se nahaja na tisti strani. Čeprav imajo ti kronološki zaznamki vlogo lažjega orientiranja po knjigi, je potrebna previdnost pri njihovi uporabi; pisec je na več mestih napačno razvozlal zapis datuma v dokumentu – posebej v primerih, kjer je uporabljen bolonjski način štetja dni – in posledično se datumski zaznamek na vrhu strani ne ujema z odgovarjajočo listino.²⁴

Tudi znotraj osnovnega besedilnega polja srečamo poznejše vstavke. Poleg že omenjenih overovitev, ki so dodane ob koncu večine vpisov, opazimo prečrtane in popravljene besede. Iz določenih primerov je razvidno, da gre za sočasne popravke pisarja, v drugih primerih pa za poznejše posege. Bralci oziroma uporabniki kodeksa so nekatere dele besedila tudi podčrtali, predvsem dispozicijske glagole ter osebna in krajevna imena.

Na prvih devetnajstih legah, to je v osnovnem korpusu rokopisa, prevladujejo štirje pisarji, ki so se med seboj pri delu izmenjevali. Pisava, s katero so pisali, bazira na poznosrednjeveški kurzivi s humanističnimi novostmi, ki so v določenih primerih bolj ali manj izrazite.²⁵ V splošnem lahko rečemo, da so črke v večini primerov samostojne in pokončne oziroma z rahlim nagibom v desno, črke *d*, *b* in *h* so izgubile svoje vrhnje zanke. Razlike med pisarji so opazne predvsem pri rabi novejših ligatur, značilnih za humanistiko, kot so *ct* in *st*, uporabi znaka & za veznik *et*, izvedbi velikih tiskanih črk ter seganju določenih črk pod osnovno, to je tretjo linijo štirilinijske sheme.

Pisava pisarja A (slika 2), s katerim se srečamo na začetku rokopisa, to je na drugem foliju prve pole, je tekoča, lepo berljiva ter slogovno dodelana. Vsebuje

²³ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 111.

²⁴ Na primer prav tam., fol. 43–43'.

²⁵ To ni nepričakovano glede na vpliv Benetk kot kraja, kamor se je florentinska različica kurzive z elementi *litterae antiquae* zgodnjega 15. stoletja najprej razširila ter tam doživela pester in konfuzen razvoj, močno zaznamovan s poznosrednjeveško tradicijo; Zamponi, *La scrittura umanistica*, str. 476; glej tudi Cherubini – Pratesi, *Paleografia latina*, str. 561 sl., 577 sl.

več elementov humanistike, kot so ravna navpična poteza pri črki *d*, izvedba velikih črk, kot so *A*, *N* in *M* ter pozicioniranje ravnega *s* in črke *f* na osnovno linijo. Slednji črki, pa tudi končni *e*, je pisar večkrat zaključeval navzgor. Novejše so tudi uporabljene ligature *&*, *st* in *ct*, med katerimi velja kot prepoznavni element pisarja A omeniti slednjo zaradi dekorativne zanke ob prehodu z ene črke na drugo. V primerih, ko za veznik *et* ni uporabljen znak *&*, se črka *e* ligira iz srednje poteze v črko *t*. Znak *&* je izveden s tremi potezami (zgornja zanka, spodnja zanka s krakom navzgor desno ter zadnja poteza navzdol desno). Prepoznavna je tudi izvedba črke *v* z vijugastim prvim krakom ter zasukom peresa v spodnjem delu črke. Besede so večkrat okrajšane, pri čemer ni mogoče zaznati določenega sistema. Kontrakcije je označeval z napol odprto vodoravno postavljeno pentljo oziroma poševno črto v obliki kljukice. Kar zadeva zunanjši izgleda posameznih vpisov je za pisarja A značilno poudarjanje črk na začetku prepisa (na primer začetek verbalnega invokacija, izpisan z velikimi tiskanimi črkami – *IN Nomine*). Na enak način je pri prepisu listine cesarja Otona II. poudaril vladarjevo ime.

Pisava pisarja B (slika 3) v primerjavi s pisarjem A ni tako dosledno oblikovana in daje vtis hitrejšega pisanja. Tudi pri njemu srečamo novejše vzorce – še močnejši nagib črk v desno, konsistentna raba ligatur pri kombinacijah črk *ct* in *st* ter skoraj povsem ravna izvedba podaljšane črke *s* ter črke *f*. Hitrejšemu duktusu je mogoče pripisati kljukaste navpičnice črk *d* in *b*. Posebej zanimiv v smislu novejših vplivov je način zapisa velike črke *A*, ki v več primerih izgubi prečno potezo, ter črke *p*, ki se tako v mali kot veliki izvedbi v spodnjem delu zaključuje z rahlo prečno črtico. Med distinktivne izvedbe posameznih črk pisarja B umeščamo tudi kurzivno izvedbo črke *v*, ki se začne s krajšo potezo navzgor ter mehkim sredinskim prehodom med obema krakoma črke, ter veliko črko *C*, ki je zasnovana zelo odprto tako, da je znotraj nje umeščena naslednja črka besede. Zanj je značilna tudi posebna ligatura pri zapisu veznika *et*, ki dobi obliko sodobne velike tiskane črke *H* zaradi komaj zaznavne krivine pri črki *e*, stopljene sredinske poteze s prečno potezo na črki *t* ter navpično potezo črke *t*, ki sega rahlo preko lastne prečke. Kontrakcije so označene z navpično črto ali kljukico.

Pisava pisarja C (slika 4) izgleda za razliko od prejšnjih dveh nekoliko bolj arhaično zaradi ostrih potez ter pogostejših okrajšav. Črki *n* in *m* sta v primeru, ko se ne vežeta z naslednjo črko, zaključeni navzdol. Podaljšana črka *s* je izvedena v eni potezi in sicer začeni v zgornji polovici črke s potezo navzdol in nato navzgor, kjer se zaključi z distinktivno krivino v desno. Prav tako je tudi črka *i* na koncu besede ali v primeru podvojitve podaljšana navzdol. Podaljšani *s* in *f* segata preko osnovne linije navzdol. Za tega pisarja je posebej značilna izvedba navadne črke *s*, saj zelo spominja na obliko števnik pet (5). Črka *c* je izvedena v dveh potezah; s prvo je pisar naredil zaobljeni del črke, z drugo pa je dodal ravno prečno črtico na vrhni konec zaobljenega dela. Prepoznamo ga tudi po izvedbi velikih tiskanih črk – *I* je izveden s tremi potezami; zgornjo vodoravno, navpično, ki se zaključuje z obratom v levo, ter prečno. Značilen je tudi veliki tiskani *D* z zgornjim dekorativnim zavojem v desno. Veliki tiskani *M* je izveden z zavojem v levo pod osnovno linijo. Za veznik *et* je uporabljal starejši znak v obliki kljukice ali ostro obliko znaka *&*,

izvedenega z eno potezo. Kot znak za kontrakcijo je uporabljal poševno črtico, ki večkrat preide v rahlo vijugo. Pri večini njegovih prepisov srečamo poudarjanje določenih velikih črk na začetku vpisa ali tekom besedila; posebej značilen je veliki *E* v nekoliko arhaični, gotski izvedbi.

Duktus pisarja D (slika 5) od preostalih ločimo po bolj okrogli izvedbi večine črk ter izrazitem nagibom v desno. Distinktiven element, po katerem ga prepoznamo, je izvedba znaka za veznik *et*, & z nesorazmerno velikim spodnjim delom. Za razliko od znakov za veznik *et* pri drugih dveh pisarjih, ki sta ga uporabljala, je ta izveden s popolnoma zaobljenimi potezami brez ostrih robov. Zaobljena je tudi oblika velike tiskane črke *B*. Črka *m* je nekoliko podaljšana pod osnovno linijo, njen drugi vrh pa je izrazito poudarjen ter večji od prvega. Črka *s* je večkrat izvedena z zanko v spodnjem delu ter zaključno potezo navzgor tako v primeru, ko se veže z naslednjo črko kot tudi na koncu besede. Podaljšani *s* je izmed vseh črk najbolj nagnjen v desno, izveden v eni potezi ter začet in končan z dvema rahlima vijugama. Ta pisar je kot znak za kontrakcijo uporabljal vodoravno napol odprto zanko. Izmed štirih pisav je njegova prisotna v najmanjši meri.

Pisarji so v določenih primerih upoštevali tudi zunanje značilnosti predlog, predvsem pri papeških in vladarskih listinah. Kot prvi primer omenimo listino cesarja Otona II iz leta 983 (Slika 3).²⁶ Prepisal jo je pisar A, ki je, kot je značilno za več njegovih vpisov, z majuskulnimi črkami poudaril začetni verbalni invokacij ter ime izstavitelja listine, vendar najverjetneje ne moremo njemu pripisati zapis monograma na koncu listine. Zadnjih nekaj vrstic, kamor je umeščen tudi monogram, je namreč dopolnil pisar B. Glede na postavitev monograma med besedilo, prepisano s strani pisarja B, je mogoče sklepati, da je bil on odgovoren tudi za izvedbo monograma. Ta sega v višino preko dveh vrstic in je izveden z veliko mero natančnosti.

Prepis listine papeža Aleksandra III. iz leta 1177 (slika 7)²⁷ s strani pisarja A prav tako do neke mere upošteva izgled predloge in sicer ponovno v eshatokolu. Na sredino pisnega polja je umeščena papeževa rota. V njej je mogoče razbrati imeni sv. Petra in sv. Pavla v zgornji polovici ter papeža Aleksandra III. v spodnji, v zunanjem krogu pa je izpisana papeževa deviza. Desno od rote je prepisan papežev zaključni blagoslov (*bene valete*) v obliki monograma, sledi mu papežev podpis. Primerjava z enim izmed ohranjenih originalov papeža Aleksandra III.²⁸ pokaže, da prepisovalec ni bil povsem dosleden pri svojem delu. V zunanjem krogu rote manjka križ, ki je navadno umeščen na začetek devize. Tudi razporeditev omenjenih treh elementov je nekoliko drugačna, kar je potrebno najverjetneje pripisati fizični omejitvi pisnega polja. Rota je umeščena na sredino, čeprav praviloma sodi levo kot prvi od treh elementov papeževga podpisa. Izgleda, da je pisar najprej prerisal roto, nato dodal papežev podpis, končno pa je bil primoran umestiti monogram nekoliko višje in posledično izven primarne linije. Iz primerjave z ohranjenim originalom druge listine istega papeža je razvidno tudi, da monogram ni dokončan, saj črki *A* in *E* nista zaključeni. Zanimiv element predstavlja tudi upoštevanje razvrstitve podpisov prisotnih kardi-

²⁶ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 13^v–14.

²⁷ Prav tam, fol. 26–27.

²⁸ Bula papeža Aleksandra III »Manifestis probatum« iz 1179 (PT/TT/BUL/0016/20).

nalov v treh stolpcih. Prva dva stolpca, podpise kardinalov duhovnikov z rimskimi titularnimi cerkvami ter podpise kardinalov škofov je umestil na stran pod besedilo prepisa. Zadnji stolpec, podpise kardinalov diakonov, je bil primoran umestiti na sosednjo stran, čemur je ponovno botrovala prostorska omejitev. Posebej se je posvetil prerisovanju raznolikih in oblikovno dodelanih križev pred imeni kardinalov, ki ustrezajo izvedbi križev pred podpisi istih kardinalov na primerjalni listini.

Pisar B je poleg monograma pri prepisu listine cesarja Otona II. vključil zunanje elemente predlog še pri dveh vpisih. Prepis bule papeža Inocenca IV. iz leta 1248 (slika 8) za razliko od pristopa pisarja A pri prepisu listine Aleksandra III. ne vključuje razporeditve podpisov kardinalov v tri stolpce, vendar velja izpostaviti, da je bil pisar B pri izvedbi tistih grafičnih elementov, ki jih je prepisal, veliko bolj natančen. Rota je prerisana z veliko mero doslednosti in natančnosti. Vanjo so vključeni vsi potrebni elementi – imeni sv. Petra in sv. Pavla, ime papeža ter diviza *Notas mihi fac domine vias vitte*. Primerjava z listino istega papeža iz leta 1245,²⁹ ohranjeno v originalu razkrije tudi, da je pisar pri prepisovanju podpisov želel upoštevati različne pisave posameznih kardinalov, saj je njihove podpise dobesedno prerisal. Sorodnost je razvidna tudi pri primerjavi znakov za abreviacije, kontrakcije, obliki posameznih črk, zapisu datuma z rimskimi številkami in znakih za vrstilne števnike. Prav tako je upošteval tudi postavitev dvojnega aprekačjskega *amen*-a na koncu osrednjega besedila, ki ima v originalnih papeških listinah vlogo uravnoteženja zadnje vrstice pred eshatokolom.

Pisar C je prepis listine kralja Rudolfa I. Habsburškega iz 1291 začel z majuskulnimi črkami, kar je prav mogoče poskus posnemanja originala,³⁰ končal pa s prepisom kraljevega monograma (slika 6). Ta je izveden okorno in mestoma nepravilno.

Kaj nam predstavljena sumarična analiza pove o nastajanju osnovnega korpusa prepisov? Pisarji so se pri svojem delu izmenjevali, pri čemer ni mogoče zaznati določenega sistema, po katerem so delali. Vsak pisar je vnesel nekaj zaključenih prepisov, dopolnjevali pa so se tudi znotraj posameznega vpisa ter celo posameznega stavka. Prehode med pisarji je mogoče razpoznati po spremembi duktusa, temveč tudi po velikosti črk, medvrstičnem razmaku ali celo neupoštevanju dimenzij osnovnega pisnega polja na dotični strani, zastavljenih s strani prvotnega prepisovalca. Takšen primer je prepis listine Otona II., pri kateri je pisar B dopolnil delo pisarja A tako, da je prepisal zadnjih nekaj vrstic listine. Pri tem je zamaknil pisno polje nekoliko v levo. Podobno je zaključil tudi prepis listine kralja Rudolfa I. Habsburškega, pri kateri je dopolnil zapis datuma. Kot zanimiv primer omenimo še fol. 40, kjer sta se pisarja kar dvakrat izmenjala. Na vrhnji polovici strani je zapisan zaključek vpisa s fol. 39' – delo pisarja C –, nov vpis je nato začel pisar

²⁹ Bula papeža Inocenca IV. redu klaris v Trentu iz leta 1245 (UBC Library, Privilegium Innocentii IV pro monasterio S. Michaelis de Tridento).

³⁰ Za razliko od prepisa listine Otona II., kjer raba majuskulnih črk na začetku prepisa ne pomeni posnemanja predloge, temveč zgolj poudarjanje imena izstavitelja, je pri listinah kralja Rudolfa I. situacija drugačna zaradi opuščanja zapisa prve vrstice listine z *litterae elongate* in z zgolj poudarjenim vladarjevim imenom, gl. listino kralja Rudolfa I. za samostan Weingarten (HStAS H 51 U 94).

B, vendar je na sredini sedme vrstice z delom nadaljeval pisar C. Srečamo ga tudi pri vrinjenih vpisih; na fol. 69 je na spodnji del strani vnesel prepis, pri čemer zaradi prostorske stiske ni upošteval zamejitve osnovnega pisnega polja. Pisar B je bil poleg prepisovanja posameznih dokumentov odgovoren tudi za vnašanje ene od rubrik, ki so uvedene ob robu strani. Poudarke v smislu izpisanih osebnih ali krajevnih imen je vnašal pri prepisih vseh pisarjev, ki so sodelovali pri nastajanju osnovnega korpusa vpisov, saj srečamo njegove dodatke tekom vseh devetnajstih pol kodeksa. Prisotnost njegovih stranskih poudarkov je tako pomemben pokazatelj faze, v kateri je bil dodan določen vpis. Na podlagi dopolnitev, ki jih je pisar B izvajal, vrinjenih vpisov ter stranskih rubrik je mogoče sklepati, da je imel izmed vseh pisarjev najbolj celovit pregled nad nastajanjem rokopisa.

Poleg predstavljenih štirih srečamo tekom rokopisa tudi druge pisarje. Njihove vpise je navadno mogoče razumeti kot poznejše dopolnitve, saj so vrinjeni v razdelke med obstoječimi vpisi oziroma izpisani ob robu pisnega polja. Poleg tega so dodatne prepise vnašali na morebitne prazne strani, ki jih srečamo predvsem na začetku ali koncu prvih devetnajstih leg. Drugi folij rokopisa, ki je vezan v kodeks pred prvo lego in zadnja, dvajseta pola, sta v celoti izpolnjena s strani drugih pisarjev. Pisavo navadno karakterizira hitrejši duktus ter v primeru umeščenosti med obstoječe vpise ali ob rob pisnega polja skorajda neobstoječ medvrstični razmak ter majhne črke zaradi prostorskih omejitev. Vrinjeni vpisi vsebujejo veliko okrajšav, razen besedilo, vneseno na drugem foliju rokopisa ter na dvajseti legi, kjer so črke v večini primerov povsem samostojne in spominjajo na današnje male tiskane črke. K raznolikosti pisav so svoje prispevali tudi ravenški notarji – njihove pisave srečamo pri krajših overovitvah posameznih vpisov ter pri njihovih daljših podpisih ob koncu rokopisa. Poznejšega datuma so tudi določene rubrike ob straneh pisnega polja ter razni manjši zaznamki, ki nimajo večjega pomena za analizo strukture kodeksa.

Notranja struktura in vsebinska analiza

Knjiga vsebuje 275 posamičnih vpisov, od katerih veliko večino predstavljajo delno ali v celoti prepisane listine. Deset prepisov je deloma ali v celoti ponovljenih. Iz tega izhaja, da kodeks prinaša 265 različnih vpisov. Pri večini vpisov je iz konteksta možno ugotoviti, ali gre za prepis originala ali overovljenega prepisa. Slednji navadno vsebujejo tudi informacije o prepisu, kot so ime notarja, datacija, priče in okoliščine prepisa (naročnik ter razlog prepisa), medtem ko velikokrat umanjka ključen del protokola z navedbo datuma in kraja izstavitve.

Vprašanje datacije prepisanih dokumentov je z vidika proučevanja kodeksa kot celote pomembno za določitev časovnega razpona dokumentov, vključenih v kodeks. Velika večina prepisov prinaša datacijo. V določenih primerih, predvsem pri prepisih kopij slednja umanjka, vendar je na podlagi vsebine ter akterjev možno postaviti ustrezno okvirno datacijo (Tabela 1).³¹

³¹ Vpisi, pri katerih je kot osnova služil overovljen prepis in ne originalna listina, navadno

Najstarejša listina v kodeksu je Evfrazijev privilegij,³² ki je glede na vsebino datiran v sredino 6. stoletja. Glede na današnje vedenje, da gre za ponaredek iz 12. oziroma začetka 13. stoletja,³³ ga ne moremo smatrati kot najstarejše listine v naboru. Kljub temu je umestitev na prvo mesto pričakovana s stališča redaktorja glede na kronološko razporeditev listin. Poleg tega je potrebno upoštevati dejstvo, da je ta privilegij poreška škofija tekom srednjega veka in za čas nastanka kodeksa smatrala kot enega svojih najpomembnejših dokumentov. Enako velja tudi za naslednja dva zaporedna vpisa, pismo papeža Janeza XII. iz 956,³⁴ ki zadeva gradnjo poreške bazilike v povezavi s preroškim videnjem cesarja Otona I., ter podelitev Rovinja poreški škofiji s strani oglejskega patriarha Rodoalda iz leta 966.³⁵ V 10. stoletje sodita še dva dokumenta; privilegij cesarja Otona II. iz 983,³⁶ s katerim je potrdil poreški cerkvi darovnice predhodnih cesarjev, ter razsodba istrskega grofa Werihenta iz 991 na provincialnem sodnem zboru ob reki Mirni.³⁷

Med devetnajstimi vpisi iz 11. in 12. stoletja prednjačijo listine istrskih mejnih grofov ter oglejskih patriarhov, med pomembnejšimi izstavitelji pa je potrebno omeniti še dva papeža, Sergeja IV.³⁸ in Aleksandra III.,³⁹ ki sta s svojimi listinami poreški škofiji potrdila določena ozemlja, ter kralja Henrika IV., katerega listina potrjuje privilegije in posesti poreške škofije. Besedilo slednje ima v prepisu napako v dataciji izdaje listine. Pozornost vzbudi neskladje med letom izstavitve (1060),⁴⁰ letom vladanja kralja ter imenom kralja; kot izstavitelj je naveden Henrik III.⁴¹ Razloga za to sta lahko dva; naslon na starejšo listino pri pripravi originalne listine⁴²

nosijo tudi datacijo prepisa dokumenta. Slednje nisem upoštevala pri analizi vpisov, saj so taki dokumenti vneseni v zaporedje vpisov glede na datacijo originala in ne prepisa.

³² BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 11–11’.

³³ Benussi, *Nel medio evo I.*, str. 190–191; Isti, *Privilegio eufrasiano*, str. 49–86; avtor je mnenja, da privilegij ni v celoti ponarejen, medtem ko Mayer, *La costituzione*, str. 434–435 smatra celoten privilegij za falzifikat, ki je nastal najkasneje za potrebe razsojanja v sporu med poreškim škofom in komuno na sodnem zborovanju istrskega mejnega grofa Bertolda Andeško-Meranskega leta 1194.

³⁴ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 12–12’; za napake in neskladja, ki pričajo o ponareditvi gl. Rubeis, *Monumenta*, stolp. 471–472.

³⁵ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 12’–13’; do ponareditve s strani poreške škofije je najverjetneje prišlo v okviru poskusov prilastitve ozemlja Rovinja s strani oglejskega patriarha Ivana, gl. Benussi, *Storia documentata*, str. 44–46.

³⁶ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 13’–14.

³⁷ Prav tam, fol. 14–14’, 17.

³⁸ Prav tam, fol. 17’–18.

³⁹ Prav tam, fol. 26–27.

⁴⁰ Leto 1060 je bilo v zgodovinopisju v splošnem sprejeto kot leto izdaje listine, glej Ughelli, *Italia sacra V*, stolp. 403–404; Kandler, *Codice diplomatico istriano I*, št. 97, str. 205–206 z datacijo v leto 1040 in št. 102 z datacijo v leto 1060; Zjačić, *Posjedovni odnosi*, str. 34 je edini opozoril na problem neskladja posameznih podatkov, vendar je letnico vseeno upošteval. V novejši literaturi sta na napako opozorila na primer Štih, *Goriški grofje*, str. 85, op. 4 in Matan, *Excerpta manvscripti Canfanariensis*, str. 524.

⁴¹ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 21’: *Datum IIII nonas martii, anno dominico incarcerationis millesimo sexagesimo, regni vero domini Henrici tertii regis anno primo.*

⁴² Na podlagi določenih elementov besedila je mogoče sklepati, da je listina, izdana za poreško škofijo, nastala na podlagi do danes neohranjene listine Henrika II. iz leta 1004 oziroma

ter naknaden poseg v besedilo tekom prepisa v poreški kodeks zaradi nepopolno izpolnjene datacijske vrstice v predlogi. Prepisovalec, ki je imel pred seboj original z manjkajočimi podatki, je želel le-te dopolniti.⁴³ Datacija listine v leto 1077, torej v čas delovanja Henrika IV., temelji na sovpadanju rekognicijske vrstice, mesta izdaje ter navedbe leta vladanja.⁴⁴

Za razliko od 10. stoletja se sedaj srečamo tudi z listinami, izdanimi s strani Istranov (2) in poreških škofov (7). Raznoliki izstavitelji listin so uporabljali tudi različne listinske formularje. Po eni strani številčno prevladujoče listine istrskih mejnih grofov in oglejskih patriarhov kažejo nemški vpliv, saj prevladujejo listine v formi *notitiae*, zapisane v objektivni obliki in v pretekliku. Drugačno sliko predložijo listine Istranov in poreških škofov, saj je med skupno devetimi sedem takih, ki sodijo v posebno, istrsko skupino *chartae*, listin s subjektivnim formularjem in dispozicijem v sedanjiku, a z zgolj dokazilno in brez dispozitivne moči.⁴⁵

Levji delež vpisov predstavljajo prepisi listin iz 13. stoletja; le-teh je preko dvesto in so večinoma datirane v drugo polovico stoletja. Manjše število listin iz prve polovice 13. stoletja (22) prinašajo približno enako število listino škofov ter listin drugih izstaviteljev, med katerimi prednjačijo oglejski patriarhi v vlogi istrskih mejnih grofov. V primerjavi s prejšnjim obdobjem je opazno postopno povečanje listin škofov. Posledica te kombinacije je pestra slika listinskih oblik, ki jih prinašajo vpisi; deloma gre za čas postopnega prihoda objektivnega notarskega instrumenta v istrski prostor, poleg tega pa se srečamo tudi z relikti subjektivno oblikovanih listin in prvimi primeri rabe pečatov.⁴⁶ Slednje srečamo pri dveh listinah oglejskih patriarhov; pri eni izmed njiju, potrditvi Evfrazijevega privilegija s strani patriarha Wolfergerja, je omenjen tudi pečat tedanjega škofa Adalpera.⁴⁷ Ravno v dokumentih

---

1005. Posledična odstopanja v datacijski vrstici bi lahko nakazovala na napake, narejene pri čistopisu zaradi upoštevanja starejše predloge, glej D. H. IV., št. 290.

⁴³ Primerjava z drugim, od poreškega neodvisnim prepisom (notarskim instrumentom iz leta 1286, hranjenem v Avstrijskem državnem arhivu), je pokazala, da slednji prinaša razlike v določenih segmentih. Dunajska različica vsebuje podatek o indikciji (*indictione XIII*), vendar brez letnice izdaje (zapisano je zgolj *millesimo*). Glede na to, da se je ohranila verzija, v kateri desetice in enice leta izdaje niso izpisane, je možno, da jih že originalna listina ni vsebovala, glej prav tam. Če je do popravka datacije zares prišlo tekom vpisa listine v *Liber*, to pojasni tudi izvor napake pri Ughelliju, saj je ta pri pripravi svojega kompendija upošteval tudi poreški kodeks.

⁴⁴ Kraj izdaje (Verona) ter omemba določenega kanclerja v rekognacijski vrstici (*Gregoris cancellarius vice Hiltropi archiepiscopi*) sovпада z listino kralja Henrika IV. za grofa Raimbalda iz Trevisa, izdano leta 1077 v Veroni, glej D. H. IV., št. 288.. Naslednja njegova ohranjena listina je bila sicer izstavljena v Paviji, vendar prinaša navedbo iste osebe kot v poreškem primeru, glej D. H. IV., št. 291. Njemu v prid govori tudi navedba leta vladanja; marca 1077 je teklo prvo leto vladavine Henrika IV.

⁴⁵ Leicht, *Note ai documenti*, str. 188–189; Štih, *Začetki in razmah*, str. 283.

⁴⁶ O stanju listinske prakse v času prehoda na notarski instrument v prvi polovici 13. stoletja glej Kos, *Aus der Geschichte*, str. 49; Leicht, *Note ai documenti*, str. 189; Härtel, *Notariat und Romanisierung*, str. 885, 900.

⁴⁷ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 43–44'. Pečat je uporabljal že Adalperov predhodnik, škof Fulkerij (1200–1216). Pečat s figuralno podobo ter napisom, ki je bil najden leta 1981 v Lovreču, sodi med najstarejše ohranjene pečate hrvaških škofov, gl. Gulín, *Srednjovekovni pečati*, str. 216–217.

tega škofa je razvidno mešanje elementov različnih listinskih oblik. Poleg omenjene rabe pečata v potrditvi Evfrazijevega privilegija je subjektivno obliko in dispozicijski glagol v sedanjiku uporabljen tudi pri memorialu z navedbo meščanov Poreča, ki imajo ozemlje od škofa. Preostale listine iz prve polovice 13. stoletja, izdane s strani poreških škofov oziroma prebivalcev Istre, jasno nakazujejo prehod k notarskemu instrumentu s svojo objektivno obliko in rabo preteklika. Kraj izstavitve je vse do štiridesetih let 13. stoletja še vedno naveden v eshatokolu ter prav tako imena prisotnih, vendar je vloga prič za razliko od dokumentov iz druge polovice 12. stoletja zmanjšana na račun večje veljave sedaj že profesionalnega notariata. *Actum* kot sestavni del eshatokola se ponovi še v nekaj notarskih instrumetih iz sredine stoletja, nato pa večinsko prevladuje navedba časa in kraja izstavitve listine skupaj z imeni prisotnih v protokolu. O novem karakterju listin priča tudi vedno bolj pogosta samooznačba, saj za razliko od omemb *chartae* v 11. in 12. stoletju, ki je večinoma v kombinaciji z določenim pridevnikom opredeljevala tip pravnega dejanja in ne listinske oblike, srečamo izraz *instrumentum* v različnih variacijah ter napoved javne objave dokumenta v koroboraciji.

Največ dokumentov nosi datacijo iz druge polovice 13. stoletja. Listine iz tega obdobja so v prevladujoči meri izstavili poreški škofje. Številčno se skupina listin, izdanih s strani drugih izstaviteljev ne zmanjša – sprememba je le v zastopanosti različnih institucij, saj zaradi upada moči oglejskih patriarhov v vlogi istrskih mejnih grofov slednji niso več tolikokrat udeleženi v pravnih dejanjih, nasprotno pa srečamo veliko več listin, izdanih s strani poreške komune –, vendar ker je listin, izdanih s strani poreških škofov, neprimerljivo več kot v prejšnjih obdobjih, je razmerje popolnoma obrnjeno v prid slednjih. Koncentracija vpisov v drugo polovico 13. stoletja ter sočasen popoln preobrat v deležu listin, izstavljenih s strani poreških škofov ter drugih institucij nista presenetljiva. Spremembe je mogoče razložiti z novostmi, ki so Istro dosegle po letu 1200, kot so profesionalizacija notariata, drugačen odnos do zapisa pravnega dejanja in listine kot dokazilnega sredstva, kar je imelo za posledico bistveno povečanje listinske produkcije. Poleg tega je potrebno upoštevati tudi objektivni dejavnik, da je večja verjetnost ohranitve dokumentov iz poznejših obdobj iz vsaj dveh razlogov. Prvi je večje zavedanje pomena hrambe in načina shranjevanja listin, drugi pa morebitne specifične okoliščine na lokaciji hrambe, kot so na primer požari in druge naravne nesreče, napadi na stavbe, selitev gradiva...⁴⁸

Večina dokumentov iz tega obdobja ima povsem izoblikovano formo notarskega instrumenta s koroboracijom kot ključnim delom eshatokola z notarjevim podpisom, ki daje dokumentu pravno veljavo.⁴⁹ Poleg tega srečamo v poreškem

⁴⁸ Morebiten dejavnik, ki je vplival na količino ohranjenih dokumentov iz starejših obdobj iz Poreču, je napad na škofijsko palačo za čas škofa Otona v drugi polovici 13. stoletja. Iz ohranjenih zapisov pričevanj, narejenih po naročilu škofa Bonifacija je razvidno, da so napadalci pri napadu vdrli v reprezentativne prostore v prvem nadstropju palače. V enem izmed njih so bile shranjene listine poreške škofije in ko so jih našli, so jih pometali skozi okno v morje. Prisotni so povedali, da je bilo med njimi veliko listin s pečati, glej BAP, *Iurium Episcopialium Liber I.*, fol. 254–255’.

⁴⁹ Notarjev podpis je prav tako doživel svojo transformacijo tekom 13. stoletja. Nekateri prepisi iz druge polovice stoletja prinašajo tudi informacije o navezi med notarjem ter izstaviteljem

kodeksu tudi nekaj primerov rabe pečata pri dokumentih iz tega obdobja. Gre za posledico sočasnega obstoja notarskega instrumenta in pečatne listine, ki je v Istri privedla do raznih variacij. Potrebno je upoštevati tudi dejstvo, da so se škofje kot izstavitelji listin v splošnem pogosteje posluževali pečatenja pod vplivom oglejskih patriarhov.⁵⁰ Napoved pritrditve pečata je prisotna v eshatokolu dveh notarskih instrumentov, s katerima je škof Oton podelil določena ozemlja v fevd.⁵¹ Podobno situacijo srečamo tudi pri eni od fevdnih listin škofa Bonifacija. Njegov pečat nosita tudi dve njegovi pismi.⁵² Zanimiv primer notarskega instrumenta z dodanima pečatoma predstavlja razsodba oziroma dogovor med škofom Otonom in kapitljem na eni strani ter poreškim podestatom in komuno na drugi iz 1280. Poleg notarske komplecijske formule v koroboracijo prinaša tudi podpise obeh udeleženih strani v sporu ter prisotnih, poleg tega pa vsebuje tudi napoved obešanja pečatov škofa Otona ter podestata Pietra Tiepola.⁵³

Vpisi z datacijo po letu 1300 so redki; štirje so iz 14. in peščica iz 16. stoletja. Pri treh dokumentih, datiranih v začetek 14. stoletja izgleda, da so se v kodeksu znašli naključno, vsaj kar zadeva njihovo umestitev v celoto. Le-ta ne upošteva kronološkega zaporedja, saj se ne nahajajo v zadnjem delu rokopisa, kjer bi jih pričakovali, temveč so razporejeni tekom kodeksa. Prepisane dokumente oziroma samostojne vpise iz začetka 16. stoletja je mogoče v celoti povezati z delovanjem tedanjega škofa, Hieronima de Campegia; o njegovi vlogi pri poreškem kodeksu bo govora v nadaljevanju. Najstarejši vpis nosi datacijo v leto 1540.⁵⁴

Na podlagi predstavljenih podatkov je mogoče določiti časovni razpon vključenih listin. Prvotna zgornja zamejitev nabora z letom 1300 je posebej očitna. Ne le, da nosi datacijo po prelomu stoletij neprimerljivo manj dokumentov kot pred tem, temveč pri slednjih datacija tudi ni predstavljala glavnega dejavnika pri umestitvi v zaporedje vpisov. Noben drug dejavnik oziroma določen dogodek – institucionalna sprememba, smrt škofa ali druge pomembne osebe – ne sovпада s to letnico, zato je mogoče zaključiti, da so jo sestavljavci izbrali zgolj zato, ker predstavlja novo stoletje mejnik.

---

listine, kot sta na primer notarja po imenu *Zordanus* in *Beltram*, odgovorna za sestavitev večine listin škofa Otona in škofa Bonifacija. Njima je potrebno dodati še notarja po imenu *Ipolitus*, ki predstavlja redek primer profesionalnega notarja iz vrst (poreške) duhovščine v tem obdobju. Tudi dokumenti, izdani s strani poreške komune, vsebujejo podpise notarjev, ki so bodisi delovali v okviru komune oziroma so poleg svojih notarskih zadolžitev opravljali tudi eno izmed funkcij v komunalni ureditvi.

⁵⁰ Härtel, *Notariat und Romanisierung*, str. 885; Kos, *Aus der Geschichte*, str. 49–50; srednjeveško pečatenje je v Istri tekom druge polovice 12. in 13. stoletja dobro poznano in sicer predvsem v listinah tržaških škofov, nekaj primerov pa srečamo tudi pri koprskih škofih sredi 13. stoletja.

⁵¹ BAP, *Iurium Episcopaliū Liber I.*, fol. 86–86'; fol. 107–108'; obe listini je sestavil notar Zordan. Glede na to, da v obeh primerih ne gre za posebno vsebinsko tipologijo listine, temveč zgolj za dva izmed mnogih primerov investiture v fevd, bi lahko razloge za pečatenje iskali v prejemnikih listin.

⁵² Prav tam, fol. 146–148'; fol. 230–232'.

⁵³ Prav tam, fol. 128–129'.

⁵⁴ Prav tam, fol. 288.

Pogled na grafični prikaz števila različnih pravnih dejanj (Tabela 2) pove, da gre v osnovi za nabor dokumentov, ki zadevajo pravice in iz njih izhajajoče ekonomsko stanje poreške škofije. Med vpisi prevladujejo listine, ki zadevajo formiranje in pozneje vzdrževanje zemljiškega gospodarstva poreških škofov ob zahodni obali in v notranjosti istrskega polotoka, predložijo pa tudi specifično situacijo v mestu Poreč, kjer je škof podeljeval določena ozemlja v zakup. O različnih pravnih dejanjih v določenih primerih pričajo tudi izrazi v samih listinah, ki označujejo tip izvršenega pravnega dejanja. Glede na njihovo pestrost je pričakovano, da so v listinah izpričani različni avtorji. Ti so v določenih primerih standardni za nek tip pravnega dejanja, na primer škofi kot avtorji pri fevdnih in zakupnih listinah, vladarji pri darovnicah in potrditvah prejetih privilegijev (Tabela 3). Poleg tega srečamo tudi primere listin, katerih avtor ni bil škof in v katerem poreška škofija ni bila neposredno udeležena, vendar dokument na drugačen, posreden način zadeva škofijo oziroma njeno imetje.

Kronološko so najstarejše darovnice oziroma potrditve ozemeljskih pravic poreški škofiji (18). Poleg ponarejenega Evfrazijevega privilegija sodi sem prav tako ponarejena podelitev ozemlja poreški škofiji s strani patriarha Rodoalda leta 966 (samooznačba *privilegium*), privilegij cesarja Otona II. iz 983 ter privilegij kralja Henrika IV. iz 1077. Tem dodajmo še dve papeški listini, prvo s strani papeža Sergeja iz 1010 ter drugo s strani papeža Aleksandra III. iz 1177. V nabor je vključena tudi potrditev prejetih ozemelj in pravic predhodnikov, izdana s strani patriarha Wolgera iz 1211⁵⁵ ter potrditev papeža Inocenca IV. iz 1248.⁵⁶ Skupino zaključujeta dve listini z zgodnejšo datacijo; leta 1291 je kralj Rudolf na prošnjo škofa Bonifacija potrdil privilegij cesarja Otona II. in odločitev mejnega grofa Bertolda III. Andeškega iz 1194.⁵⁷ Najverjetneje so že za čas sestavljanja kodeksa bile izgubljene tiste listine iz te skupine, o obstoju katerih danes pričajo le omembe v drugih dokumentih.⁵⁸

V nabor so vključene tudi darovnice, katerih avtorji so bili poreški škofje, prejemniki pa določeni posamezniki ali cerkvene institucije (5). Razvrščene so preko celotnega kronološkega loka nabora listin, številčno pa jih je v primerjavi z drugimi skupinami malo. Sem sodijo na primer darovnica kanonikom iz 1014, s katero jim je škof podelil določeno ribolovno območje,⁵⁹ podelitev samostana sv. Kasijana in pripadajočih ozemelj samostanu sv. Mihaela nadangela pri Pulju (*traditionis chartula*) iz 1030⁶⁰ in druge.

Naslednjo skupino predstavljajo listine, povezane s sodnimi postopki, v katere so bili vključeni poreški škofje oziroma so zadevali ozemlje poreške škofije (66). Glede na količino dokumentov imamo opravka z bistveno večjim številom listin v

⁵⁵ Prav tam, fol. 43–44.

⁵⁶ Prav tam, fol. 62–63’.

⁵⁷ Prav tam, fol. 167–170.

⁵⁸ Na podlagi ohranjenega gradiva je mogoče sklepati o obstoju ene neohranjene listine, darovnice kralja Hugona iz prve polovice 10. stoletja, s katero je poreška škofija dobila ozemlja na območju Medulina pri Pulju. Omenjena je v potrditveni listini cesarja Otona II. iz leta 983, glej prav tam, fol. 13’–14; za objavo glej D. O. II., št. 301; Kos, *Gradivo* II, št. 477; Kandler, CDI I, št. 82, str. 179–180.

⁵⁹ BAP, *Iurium Episcopatum Liber I.*, fol. 15–16.

⁶⁰ Prav tam, fol. 18–19.

primerjavi s prejšnjo skupino. Poleg razsodb različnih sodnih instanc se srečamo tudi z raznimi zapisniki zaslišanj v sodnih postopkih ter apeli udeleženih strani v sporu. Med pomembnejšimi je vredno izpostaviti razsodbe s sodnih zborov istrskih mejnih grofov, ki so večinoma zadevale ozemeljske odnose ter vprašanja, do katerih je prihajalo ob koncu 12. in v prvi polovici 13. stoletja med škofom in komuno.⁶¹ Iz druge polovice 13. stoletja (z večjo zgoščenostjo v devetdesetih letih) je vnesenih preko trideset listin v povezavi s sodnimi postopki, ki zadevajo fevdna in zakupna razmerja škofa s svojimi vazali oziroma prebivalci Poreča. Med prvimi omenimo dva večja procesa, v katerih so razsojali papeževi odposlanci – spor škofa Bonifacija z opatom samostana sv. Petra u Šumi⁶² ter spor istega škofa z bratoma Zane, Benečanoma.⁶³ V sodnih postopkih, v katerih so škofje reševali nesoglasja z zakupniki ozemelj škofije v mestu Poreč, so razsojali predstavniki komune.⁶⁴ Prav tako je potrebno posebej izpostaviti dokumente o sodnem postopku v sporu med škofom Bonifacijem in poreško komuno v Padovi leta 1300.⁶⁵ Škofa v vlogi razsodnika srečamo le v peščici primerov in večinoma gre za razsojanje v sporih med njegovimi vazali oziroma glede vprašanj na ozemljih, ki sodijo pod posvetno oblast poreške škofije.⁶⁶

Fevdne listine (77) sestavljajo velik del celotnega korpusa in časovno obsegajo predvsem obdobje od konca 12. stoletja pa vse do leta 1300. Največ dokumentov je iz časa škofa Otona, to je v sedemdesetih in osemdesetih letih 13. stoletja, ter z začetka delovanja škofa Bonifacija do sredine devetdesetih let. Prednjačijo investiture v fevd ter potrditvene listine, ki so bile izstavljene na prošnjo dedičev oziroma ob menjavi škofov. Poleg teh so prepisani tudi drugi dokumenti, ki neposredno urejajo fevdne odnose med škofom in njegovimi vazali. Ob navzkrižni primerjavi z listinami, ki pričajo o sodnih postopkih v povezavi s fevdnimi odnosi, nudijo celovito sliko o urejanju fevdnih zadev poreške škofije. Manjši delež te skupine predstavljajo tudi druge listine, s katerimi je škof urejal fevdna razmerja s svojimi vazali, kot so na primer tri *cart(ul)ae securitatis* iz 11. in 12. stoletja⁶⁷ ter razne druge listine, ki izkazujejo prejem plačila s strani škofa, odnose med vazali (na primer prenose fevdov s soglasjem škofa), odvzeme fevdov in druge. Posebej je potrebno izpostaviti skupino listin, ki zadevajo urejanje odnosov v Vrsarju, kjer so imeli poreški škofje posvetno oblast, in vprašanja okoli tamkajšnjega urada gastalda, ki ga je škof prav tako podeljeval v fevd.⁶⁸

Zakupne listine (32) zadevajo podelitve ozemelj v zakup na območju mesta Poreč s strani škofa prejemnikom, ki so najpogosteje označeni kot prebivalci oziroma

⁶¹ Na primer razsodba istrskega mejnega grofa Bertolda III. Andeško-Meranskega iz 1194: prav tam, fol. 34–35’.

⁶² Prav tam, fol. 234–237’; fol. 250–251’.

⁶³ Na primer prav tam, fol. 252–253’.

⁶⁴ Na primer prav tam, fol. 224’–225; fol. 226–226’.

⁶⁵ Na primer prav tam, fol. 278–279’; fol. 281’–282’.

⁶⁶ Na primer prav tam, fol. 66–66’.

⁶⁷ Prav tam, fol. 30–30’ (podelitev cerkve sv. Tomaža v varstvo in popravilo leta 1158); fol. 34 (škof Peter prebivalcem Vrsarja leta 1191); fol. 16–16’ (škof Peter svojim vazalom za določeno ozemlje leta 1195).

⁶⁸ Prav tam, fol. 131’; fol. 226’–227’; fol. 239–242.

meščani Poreča. Številčno predstavljajo te listine manjši delež celote kot fevdne listine in so, podobno kot slednje, v kombinaciji z listinami s sodnih postopkov v sporih med škofom in komuno ter posameznimi meščani odlična podlaga za razumevanje stanja, ki je vladalo med različnimi družbenimi skupinami v mestu. Časovni okvir, v katerem se te listine pojavijo, je ožji v primerjavi z investiturami v fevd; srečamo jih zgolj od sredine 13. stoletja naprej za čas delovanja škofov Janeza, Otona in Bonifacija. V listinah so se škofje večkrat skliceval na Evfrazijev privilegij ter predvsem rzsodbo istrskega mejnega grofa Bertolda III. Andeškega; na podlagi teh dveh dokumentov je podeljeval prebivalcem mesta ozemlje v poreškem mestnem distriktu, namenjeno večinoma agrarni dejavnosti. Ozemlje je podelil v zakup za določen čas, zakupnik pa je moral plačevati škofu dajatve v naturalijah glede na »poreško navado« (*secundum mores...*) oziroma glede na stare privilegije in Bertoldovo rzsodbo.⁶⁹ V to skupino uvrščamo tudi manjše število listin, ki na drugačen način zadevajo zakupne odnose ter plačevanje dajatev, ki iz njih izhajajo.⁷⁰

Naslednjo skupino dokumentov predstavljajo mandati in pisma škofov (45), ki so v kodeksu zapisani v svoji izvorni obliki, ter tisti, ki so bili v obliki notarskega instrumenta zapisani ob javnem branju. Časovno sodijo v drugo polovico 13. stoletja in odražajo škofove problematične odnose z različnimi družbenimi skupinami v tem obdobju. Prednjačijo škofovi protesti proti odtujevanju cerkvenega imetja s strani vazalov, prebivalcev Poreča ter predstavnikov komune, ki so večkrat rezultirali tudi v izobčenju določenih posameznikov. Samooznačbe teh dokumentov najbolje pričajo o njihovi naravi.⁷¹ Posebej zanimivi so tisti dokumenti, ki zadevajo odnos med škofom Bonifacijem in frančiškani, saj so slednji izvajali bogoslužje v prisotnosti izobčenih prebivalcev mesta kljub škofovi izrecni prepovedi.⁷² V nabor so vključena tudi pisma papežev (4), ki zadevajo urejanje cerkveno-upravnih zadev oziroma škofove pravice.

Dokumenti v kategoriji »razno« (19) zadevajo finančno stanje poreške škofije (posojila in poplačila kreditorjev), urejanje cerkveno-upravnih zadev in tista opisna besedila in sezname, ki ne obeležujejo pravnega dejanja oziroma niso zapisani v listinski obliki. Med slednje sodijo predvsem zapisi o razmejitvah določenih škofovih ozemelj ter sezname vazalov oziroma zakupnikov. To skupino sestavljajo tudi samostojni vpisi iz prve polovice 16. stoletja, kot so zapisi škofa Campegia, opis pečata kralja Rudolfa z listine iz 1291 in nenazadnje tudi besedilo ravskega notarja, ki je bilo v kodeks vneseno ob overovitvi leta 1519.

⁶⁹ Na primer prav tam, fol. 223'–224.

⁷⁰ Prav tam, fol. 91: škof je zakupnika odvezal plačevanja letne dajatve v žitu; fol. 185'–187: trije odlogi plačila dajatev, odobreni s strani škofa; fol. 192'–193': dve zavezi zakupnikov škofu, da bodo plačevali zahtevane dajatve.

⁷¹ Na primer prav tam, fol. 104–104' (*protestio*); fol. 109–109' (*admonitio*); fol. 118'–119 (*denuntio*); fol. 221'–222' (*petitio*); fol. 228'–229 (*appelatio*); fol. 261–263 (dva primera *monitio*).

⁷² Na primer prav tam, fol. 271–271'.

Geneza rokopisa in namen nastanka

O namenu in okoliščinah nastanka pričata dva zapisa iz prve polovice 16. stoletja. Prvi je zapis škofa Campegia, datiran 22. maja 1521 v Rimu. V njem je navedel, da je njegov predhodnik, škof Pavaro, naročil prepise vseh dokumentov, ki jih je tedaj vseboval poreški škofijski arhiv. Škof Campegio je nato tri knjige prepisov skupaj z originali odnesel v Raveno in Rim, kjer so bile dopolnjene ter overovljene. Za potrebe lažjega rokovanja s prepisi je sestavil tudi register vseh vpisov prvih treh knjig, ki se prav tako nahaja na koncu *Liber Rubeus*. Kot vzrok za svoje početje je navedel vprašanje varnosti, saj je iz starejših zapisov izvedel za problematične odnose med poreško škofijo in prebivalci mesta, ki so se odražali tudi v že omenjenem uničevanju listin poreške škofije.

Drugi zapis je besedilo ravskega notarja Ferettija na koncu predzadnje lege kodeksa.⁷³ V rokopis ga je vnesel ob koncu postopka overovitve posameznih vpisov; datirano je 20. avgustom 1519. Besedilo prinaša predvsem informacije o overovitvah, poleg tega pa nudi tudi vpogled v tedanje fizično stanje rokopisa. Iz zapisa izvemo o škofovi želji, da so prepisi overovljeni ter skrbno zbrani na enotnem mestu v izogib nevarnostim, ki bi lahko pretile listinam.

Noben izmed dveh zapisov ne prinaša informacij o namenu in okoliščinah nastanka prvotnega korpusa vpisov. Edina informacija o nastanku rokopisa je le Campegiova navedba, da je osnovni nabor dal sestaviti njegov predhodnik, poreški škof Antonio Pavaro (1487–1500). Več informacij prinašajo izsledki analize rokopisa, na podlagi katerih je mogoče določiti obseg osnovnega nabora vpisov, ki je nastal za čas škofa Pavara. Na podlagi zunanjih značilnosti – razporeditve vpisov na lege, kontinuitete med legami ter pisave – je razvidno, da je osnovni del rokopisa obsegal devetnajst od zdajšnjih dvajsetih leg. Lege niso bile izpolnjene v celoti, ampak so imele predvsem na začetku in na koncu posamezne lege prazne strani, kamor so pozneje vnašali dopolnitve. Prazne strani ali deli le-teh na začetku ali koncu lege sovpadajo s koncem posameznega vpisa. V primeru, da so ob prehodu na novo lego začeli z novim vpisom, so večkrat pričeli z izpolnjevanjem nove lege na drugem listu in ne na prvem, kar je rezultiralo v enem ali več praznih začetnih ali končnih folijih. Datacija na podlagi pisave v drugo polovico 15. stoletja tudi sovпада z informacijo o naročilu s strani škofa Pavara. V osnovni nabor so sodile listine od najstarejših, ki jih je tedaj posedovala poreška škofija do tistih, izdanih okoli leta 1300, ki posredno ali neposredno pričajo o ozemeljskih pravicah poreške škofije. Datacija prepisanih listin je tu še posebej pomemben kriterij, saj nekateri drugi vpisi s svojim časom nastanka presegajo čas delovanja škofa Pavara in že s tega vidika ne morejo soditi v osnovni nabor dokumentov. Vpisom osnovnega nabora je tudi skupno, da so bili vključeni v postopek overovitve v Raveni leta 1519; o tem pričajo pripisi ravskega notarja na koncu posameznega vpisa.

Izsledki analize zunanjih in predvsem notranjih značilnosti rokopisa – izbira listin ter njihova razporejenost oziroma medsebojna korelacija vpisov – so nam

⁷³ Prav tam, fol. 321^v–322.

ob pomanjkanju drugačnega tipa informacij ključno izhodišče za interpretacijo namena in okoliščin osrednje faze geneze rokopisa.

Čeprav je škof Campegio zapisal, da kodeks vsebuje vse dokumente, ki jih je tedaj posedovala poreška škofija, ta informacija ni zanesljiva iz več razlogov. Campegio ni bil primarni naročnik kodeksa in ni sprejemal redakcijskih odločitev. Iz analize vsebine je razvidno, da so vključeni predvsem dokumenti, ki posredno ali neposredno zadevajo ozemeljske pravice poreške škofije, umanjajo pa vse druge listine, ki jih je škofija nedvomno posedovala, na primer o cerkveno-upravnih zadevah. Potrebno je upoštevati tudi širšo interpretacijo redakcijskih načel kartularjev, saj ti navadno predstavljajo le določen izbor dokumentov, ki jih je institucija posedovala. Metodološko neustrezno je, če vsebino tovrstnega kodeksa smatramo kot reprezentativno za celoten arhiv.

Namen in okoliščine nastanka je mogoče razbrati iz redakcijskih načel sestavljavcev.⁷⁴ Te informacije so vedno zgolj posredne narave ter podvržene naši interpretaciji. Praviloma ne zadostujejo za točno opredelitev namena, temveč nudijo zgolj poenostavljeno predstavo, ki ne izključuje drugih namenov in rab. Pri poreškem primeru je prvi pokazatelj skupni imenovalec vsebine listin, posvetne pravice poreške škofije. Osredotočenost na zgolj en, z vidika institucije pomembnejši vsebinski kriterij, nakazuje na historično-komemorativni namen nastanka v želji po ohranitvi zavedanja o pravnih in ozemeljskih interesih institucije in posledično poudarjanje ugleda, ki ga je poreška škofija na podlagi teh pravic uživala. To potrjuje tudi drugi kriterij izbire dokumentov, kronološka zamejitev z letom 1300, ter vsaj dve stoletji dolga razlika med časom nastanka kodeksa in časovnim razponom vključenih dokumentov. Temu v prid govori tudi uporaba kronološkega načela razporeditve listin, ki ne predvideva (a tudi ne izključuje) pogoste uporabe in konzultiranja vsebine.

Poznejše dopolnitve razdelimo v dve skupini glede na skladnost z redakcijskimi načeli osnovnega izbora dokumentov ter glede na njihovo umestitev v fizično strukturo kodeksa.

Prva skupina dopolnitev se od primarnega nabora prepisov ne razlikuje v vsebinskem smislu, saj le-ti sledijo osnovnim smernicam izbire dokumentov in ne predstavljajo nove faze v notranji strukturi rokopisa. Prepoznamo jih zgolj na podlagi sprememb v zunanjih značilnostih rokopisa, kot so menjave rok pisarjev, sprememba v organizaciji osrednjega polja besedila ali večji posegi v strukturo posamezne lege. Najpogosteje se srečamo z vnašanjem prepisov na praznih straneh na začetku ali koncu lege. Nekateri krajši vpisi so bili napisani tudi na prazne dele strani, kar je razvidno v minimalnem medvrstičnem razmaku, neupoštevanju obsega pisnega polja določene strani ter manjši velikosti črk. Povečanje obsega nekaterih leg je manj pogosto; večinoma gre za vstavitev dodatnega bifolija na sredini določene lege. Zaradi tega pride v obstoječi strukturi lege do prekinitve besedila na bifoliju, ki je bil pred posegom sredinski. Gre za očiten znak posega v strukturo že

⁷⁴ Poleg očitnega razloga za nastanek kartularja, to je ohranitve vsebine listin v primeru izgube ali poškodbe originala, je mogoče v splošnem govoriti o spominskem ali upravno-tehničnem namenu nastanka; Härtel, *Notarielle und Kirchliche Urkunden*, str. 228–229.

zaključene lege. Omenjeni primer prve lege predstavlja v tem pogledu izjemo, saj dodaten bifolij ni bil vstavljen na sredino lege, temveč v njeno prvo polovico. Ne glede na vrsto dopolnitve – vstavitev na prazen folij ali dodatek novega bifolija v lego – prepoznamo tovrstne posege tudi na podlagi diskontinuitete pisave.

Do dopolnitev tega tipa je najverjetneje prišlo zato, ker se je nabor listin, ki so bile vključene v kodeks tekom nastajanja rokopisa ali v času neposredno po njem spreminjal. To je mogoče sklepati na podlagi upoštevanja vzpostavljenih redakcijskih načel, kot tudi zaradi njihove umestitve v zasnovo. Mesta, na katera so dopolnitve vstavljene, večinoma odgovarjajo osnovnemu kronološkemu sosledju vnesenih listin. Zaradi raznolikih načinov dopolnjevanja ter predvsem zaradi različnih rok pisarjev je razvidno, da ti posegi ne predstavljajo kontinuiranega procesa, kar oteži poskus datacije. Pomagamo si lahko le z dejstvom, da so vpisi overovljeni, torej so bili vneseni med časom nastanka osnovnega nabora dokumentov za čas škofa Pavara in avgustom 1519.

Tudi drugo skupino dopolnitev prepoznamo po spremenjenih zunanjih značilnostih, ki poleg tega predstavljajo tudi novo fazo v notranji strukturi. Z vsebinskega vidika gre za vpise, ki izstopajo iz kronološkega okvira nabora oziroma pri katerih je iz besedila razvidno, da so bili dodani s strani škofa Campegia v prvi polovici 16. stoletja. To je šest vpisov, od katerih je eden iz druge polovice 14. stoletja, drugih pet pa iz prve polovice 16. stoletja. Tudi tipološko se razlikujejo od predhodnih vpisov, ki so zasnovani kot prepisi listin, saj imamo sedaj večinoma opravka s sočasnimi samostojnimi vpisi. Ti le pogojno ustrezajo zamejitvi na dokumente, ki obravnavajo ozemelske pravice poreške škofije. Jezik teh vpisov je italijanščina. V skladu z drugačno naravo vpisov ter dejstvom, da so nekateri nastali po overovitvi rokopisa ni presenetljivo, da noben vpis iz te skupine ni overovljen.

Od prejšnje skupine dopolnitev jih loči tudi pozicija znotraj celotne fizične strukture. Nahajajo se na zadnjih štirih legah, poleg tega pa tudi na drugem, sicer nefoliranem listu kodeksa, ki je v celotno strukturo vezan med naslovnim folijem in prvo lego. Skladno s časom nastanka vpisov imamo opravka z že povsem izoblikovano humanistiko. Na sedemnajsti do devetnajsti legi so ti vpisi pomešani z že obstoječimi, ki sodijo v osnovni nabor dokumentov tako, da so vneseni na praznih, predvsem končnih straneh leg. Posebne pozornosti je vredna zadnja, dvajseta lega, ki vsebuje zgolj vpise iz zadnje faze dopolnitev in je v tem pogledu samostojna.

Umestitev dveh vpisov na sam začetek kodeksa ter nadaljevanje enega izmed njiju na zadnji, dvajseti legi odpira vprašanje naknadnih sprememb v fizični strukturi rokopisa. Tudi prekinitev med devetnajsto in dvajseto lego ter dejstvo, da se na zadnji legi nahajajo zgolj vpisi iz prve polovice 16. stoletja, sta pokazatelja, da je bila dvajseta lega vstavljena naknadno. Možno je, da je prišlo do dodatka dvajsete lege šele po sami overovitvi in je za čas overovitve rokopis obsegal eno lego manj, torej devetnajst leg. To bi bilo mogoče zato, ker je iz Ferettijevega zapisa razvidno, da za čas overovitve rokopis še ni bil vezan v kodeks. Vendar je ta razlaga manj verjetna iz dveh razlogov. Prvi je, da je eden izmed vpisov na dvajseti legi datiran 12. avgusta 1519 v Raveni, torej je nastal nekaj dni pred Ferettijevim zapisom, ki nosi datum 20. avgust 1519. Ta vpis je torej nastal neposredno pred procesom

overovitve ali med njim, v zdajšnji strukturo kodeksa pa je umeščen za njim. Drugi razlog tiči v neskladju med dejanskim številom folijev kodeksa, Pogačnikovo foliacijo ter številom listov, ki jih v svojem zapisu o overovitvi navaja Feretti. Kodeks danes obsega 324 folijev, od teh prvi služi kot naslovna stran, drugi je prav tako samostojno vezan list pred začetkom prve lege, preostalih 322 pa je razporejenih v dvajset leg. Pogačnik je s svojo foliacijo zajel folije od drugega bifolija prve lege (prvi folij prve lege, ki bi moral nositi številko 10, ni foliran) do vključno dvajsete lege. Prvi numeriran folij nosi številko 11, zadnji pa 330. Do razlike v številu listov na podlagi foliacije – 320 – in številom dejanskih folijev je prišlo zato, ker dveh listov ni foliral. Pogačnikova foliacija prča, da prvih devet folijev ob vezavi ni bilo vključenih v kodeks oziroma se niso nahajali na njegovem začetku. V prid manjkajočim devetim folijem govori tudi informacija iz Ferettijevega zapisa, saj je navedel, da so prepisi dokumentov vneseni na 319 listih pred njegovim besedilom. Današnje stanje je drugačno, saj se to besedilo ne nahaja na 320. zaporednem listu, kot bi pričakovali glede na naveden podatek o predhodnem številu listov, temveč na 310 (fol. 321^v). Na podlagi predstavljenih podatkov, torej odsotne lege na začetku ter ene lege več na koncu kodeksa in kontinuitete med prvim folijem, ki je v kodeks vezan samostojno, ter zadnjo, dvajseto lego, je možno zaključiti, da je sedanja dvajseta lega prvotno predstavljala prvo lego kodeksa. Temu v prid govori tudi obseg zadnje lege (štirje bifoliji), saj če prištejemo še prvi samostojni folij pridemo do skupno devetih folijev – toliko folijev, kolikor jih manjka na začetku kodeksa glede na Pogačnikovo foliacijo ter informacijo o številu folijev, podano v zapisu o overovitvi. Do prestavitve osmih folijev dodatne lege na konec rokopisa je tako prišlo v času med overovitvijo in vezavo kodeksa, torej med letom 1519 in prvo polovico 18. stoletja.

Naknadni posegi iz prve polovice 16. stoletja v rokopis so tudi overovitve ravenških notarjev. Kratek standardiziran zapis overovitve (*Auscultatum per me* [...]) z navedbo imena notarja je vnesen na konec vsakega izmed overovljenih zapisov. Overovitve so naredili notarji *Iohannes Evangelista Mengolus*, *Ilius Brusamolinus*, *Ioanes Franchus* in *Francescus Rachus*. Prva dva sta opravila levji delež overovitev (prvi preko sto, drugi skoraj petdeset), medtem ko sta druga dva overovala skupno manj kot deset vpisov. Njuni zapisi prinašajo tudi datacijo; *Franchus* je vpise overovil 15. 8. 1519, *Rachus* pa 12. 8. 1519.

Overovitve posameznih vpisov dopolnjuje že omenjen daljši Ferettijev zapis o postopku overovitve. O samem procesu overovitve prinaša naslednje informacije: notarji so posamezne vpise preverili ter ob primerjavi z originali v prisotnosti Giovannija Pietra Ferettija, apostolskega protonotarja, potrdili njihovo istovetnost; prepisi se niso razlikovali v ničemer, kar bi vplivalo na pomen, ampak zgolj v posameznih zlogih in ločilih. Zapis zaključujejo podpisi štirih notarjev, katerim so dodani tudi njihovi notarski znaki (slika 9):

[...] *Iulius, filius excellētissimi viri domini Fīcelali Feretti civis Ravennas, publicus apostolica, et imperiali auctoritate notarius, et iudex ordinarius* [...]

[...] *Iulius Brusamolinus, publicus imperiali auctoritate notarius, et iudex ordinarius civitatis Ravennae* [...]

[...] *Iohannes Evangelista Mengolus aliter de Lagaris, filius quondam egregii viri ser Ostrezii, publicus imperiali auctoritate notarius et iudex ordinarius, civis Ravenne* [...]

[...] *Nicolaus quondam egregii viri ser Iohannis de Cichis, civis, et notarii Ravennae, publicus imperiali auctoritate notarius et iudex ordinarius* [...]

Primerjava z imeni, ki jih prinašajo kratki zapisi overovitev, razkrije, da sta pri overovitvah sodelovala vsaj še dva notarja, ki med štirimi podpisanimi nista navedena – Franchus in Rachus –, medtem ko ni mogoče zaslediti nobene overovitve s strani Iuliusa Ferettija in Nicolausa de Cichis.⁷⁵ Na podlagi navedenih datumov je mogoče celoten proces overovitve zamejiti v okviru enega tedna od 12. do 20. avgusta 1519.

Tako kot druga faza dopolnitev vsebine tudi postopek overovitve sodi v čas delovanja škofa Campegia. O njegovih prizadevanjih pričata dva predstavljena zapisa. Njegova skrb za dobrobit dokumentov, ohranitev prepisov ter nenazadnje njihova overovitev je temeljila predvsem na vprašanju varnosti. Kot razlog je navedel »nehvaležnost« prebivalcev Poreča, ki so do tedaj že uničili mnoge dokumente arhiva poreške škofije. S tem se je najverjetneje nanašal na napad na škofijsko palačo, do katerega je prišlo v drugi polovici 13. stoletja, to je v času, ko so bili odnosi med poreško komuno in škofijo najbolj zaostreni. Iz njegovega časa je ohranjeno tudi poročilo o slabih odnosih med njim ter prebivalci mesta.⁷⁶ Vendar se kljub slabim odnosom znotraj mesta poraja vprašanje, zakaj se ni za overovitev odločil v Poreču, kjer je nedvomno imel na razpolago ustrezen kader, ali v kakšnem bližnjem mestu. Odločitve za Raveno (in dalje Rim) ne moremo razložiti ne z družinskimi (Campegio je prihajal iz Bologne) ali političnimi povezavami. In čeprav Campegio in Feretti navajata, da je škof na svojo pot skupaj s prepisi vzel tudi originale, je nejasno, zakaj jih je izpostavil nevarnosti transporta ter jih odnesel tako daleč. Vprašanje je posebej na mestu, ker ne vemo, kaj se je z originali zgodilo, saj se niso ohranili.

Zaključek

Zaključne misli lahko razdelimo na dva dela. Prvi zadeva sâm nastanek kodeksa, drugi pa pomen, ki ga ta s svojimi prepisi prinaša za zgodovinske raziskave.

⁷⁵ Ravenski notarski kolegij je v 15. stoletju dosegel ureditev na institucionalnem nivoju s statutom in vzpostavitev delovanja sveta kolegija, kateremu je predsedoval veliki prior. Na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva je bil vzpostavljen poimenski seznam ravnstkih notarjev, pozneje članov ravnstkega notarskega kolegija z okvirno kronološko zamejitvijo njihovega delovanja, glej de Lorenzi, *Storia del notariato ravennate*, str. 18 sl.). Vseh šest notarjev, prisotnih v poreškem kodeksu, najdemo na seznamu članov ravnstkega notarskega kolegija s časovnim okvirom njihovega delovanja. Posebej izstopa primer notarja de Brusamolinisa, ki naj bi notarski poklic opravljal med letoma 1520 in 1552. Njegova dejavnost pri overitvi poreškega rokopisa leta 1518 prinaša nov *terminus ante quod* za časovno opredelitev njegovega delovanja.

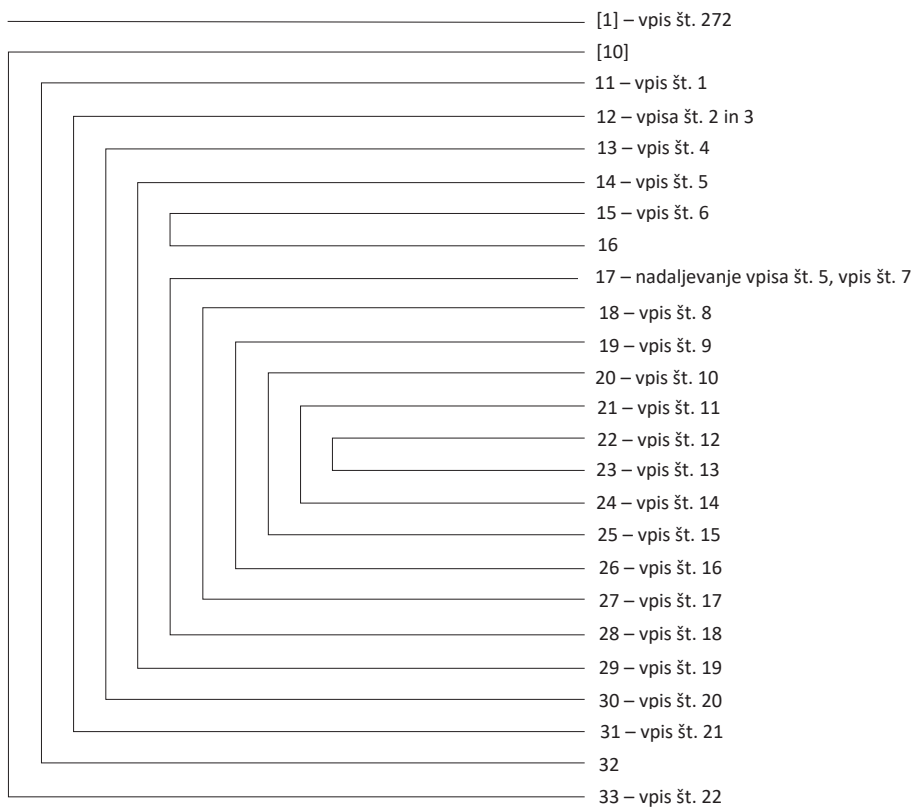
⁷⁶ Senato Mare, str. 101, zapis z dne 1518, 30. 4. Beneški senat je bil obveščen o krivici, ki se je zgodila škofu Campegiu z javnim izobešanjem žaljivih besedil, nastrojenih proti njemu, vikarju ter ostalim duhovnikom.

Osnovni nabor dokumentov, ki je nastal za čas škofa Pavara v drugi polovici 15. stoletja, prinaša kronološko urejene prepise dokumentov od 10. stoletja do leta 1300. Poleg časa nastanka je bil kriterij za izbiro dokumentov tudi njihova vsebina, to so posvetne pravice poreške škofije. Predvsem so vključene listine, ki zadevajo fevdalne in zakupne odnose – med slednje prištevamo tudi dokumente, ki predložijo spore poreških škofov s predstavniki komune –, pomemben del pa sestavljajo tudi darovnice. Prepisi, vpisani na devetnajstih od dvajsetih leg kodeksa, so delo štirih pisarjev, ki so se med seboj izmenjevali. Pri pomembnejših listinah so upoštevali tudi nekatere zunanje značilnosti, v splošnem pa lahko rečemo, da so vpisi zasnovani kot zaključene celote z upoštevanjem večine, če ne vseh elementov listinskega formularja. Tekom nastajanja osnovnega nabora oziroma neposredno za tem je prišlo do določenih dopolnitev, ki se odražajo predvsem v fizični strukturi kodeksa. Vsi ti vpisi so bili leta 1519 overovljeni v Raveni, kamor jih je prinesel škof Campegio. V njegov čas sodi tudi druga faza dopolnitev, ki so umeščene na zadnje štiri lege in ki ne ustrezajo osnovnim kriterijem izbire, saj gre za prepise poznejših dokumentov oziroma samostojne vpise utilitarne narave. Kodeks je bil vezan v začetku 18. stoletja. Takrat mu je bila dodana naslovna stran, prišlo pa je tudi do spremembe v sosledju leg.

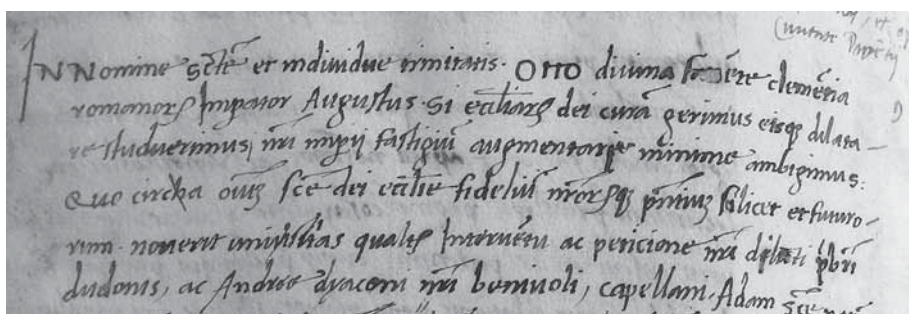
Poreški kodeks ima velik pomen za raziskave lokalne in regionalne zgodovine Istre v visokem in poznem srednjem veku zaradi številnih prepisov listin, ki se niso ohranile v originalu. Te prinašajo ključne informacije o pravicah poreške škofije – nenazadnje so se v kodeksu ohranile vladarske in papeške listine, ki predstavljajo temelj za razumevanje položaja poreških škofov na istrskem polotoku –, poleg tega pa predložijo odnose med družbenimi skupinami v mestu. Posebej pomemben se kaže kot vir za proučevanje druge polovice 13. stoletja, saj je iz tega časa večina vključenih listin. V tem obdobju je prišlo do večjih institucionalnih, družbenih ter gospodarskih sprememb. Sem sodi prostovoljna podreditev mesta Benečanom 1267 ter zaostritev odnosov med škofom in poreško komuno zaradi škofovih pretenzij po zemljiščih na ozemlju mesta Poreč, hkrati pa smo še vedno priča uzurpacijam posvetnih pravic na škofovem zemljiškem gospostvu s strani njegovih vazalov.

Poreški kodeks je kot ključen vir za zgodovino Poreča in Istre prepoznal tudi Mirko Zjačić, ki je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja opravil temeljno delo s svojo transkripcijo. Njegov doprinos, čeprav potreben prevetritve z vidika sodobnih smernic rokovanja s tovrstnimi kodeksi ter objav le-teh, je osnova za nadaljnje delo na rokopisu. To vključuje ne le (vnovično) transkribiranje rokopisa ter pripravo znanstveno-kritičnega aparata transkripcije, temveč še veliko več. Spremljevalne znanstvene študije s področja paleografije, kodikologije, diplomatike in filologije bi podrobneje osvetlile različne vidike kodeksa. In nenazadnje, umanjkatni ne sme niti ustrezna zgodovinska študija, ki bo naslovila vprašanja okoli nastanka rokopisa, usode originalov in razmer v poreški škofiji in mestu Poreč za čas delovanja škofa Campegia, na katera ni bilo mogoče odgovoriti v okviru tega prispevka.

Slikovno gradivo

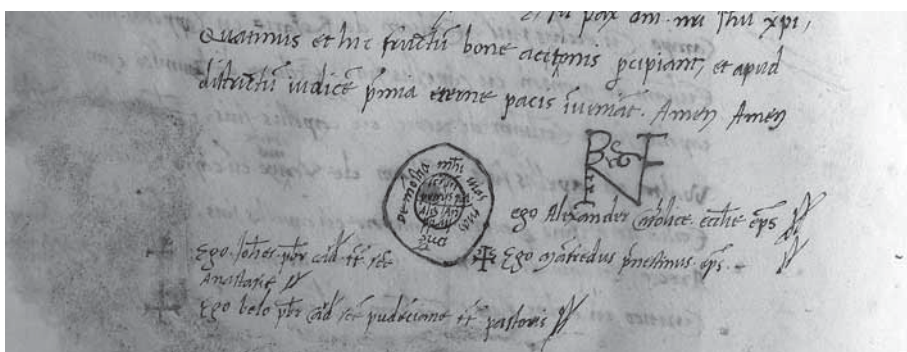

Slika 1: Shematični prikaz sestave prve lege.

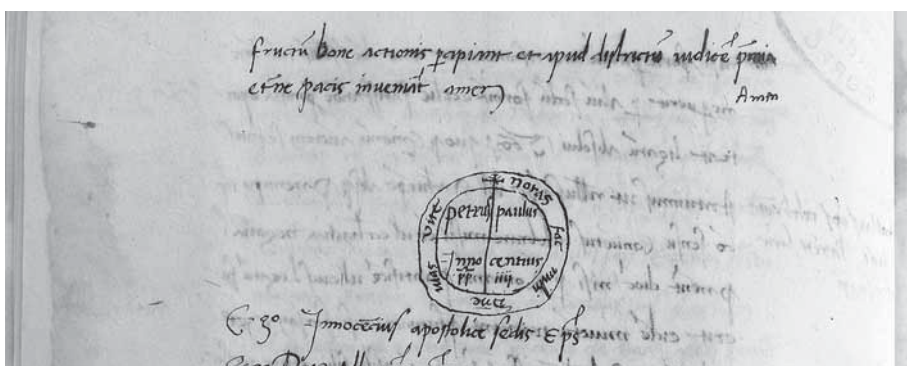

Slika 2: Primer pisave pisarja A (BAP, Iurium Episcopaliū Liber I., fol. 13').

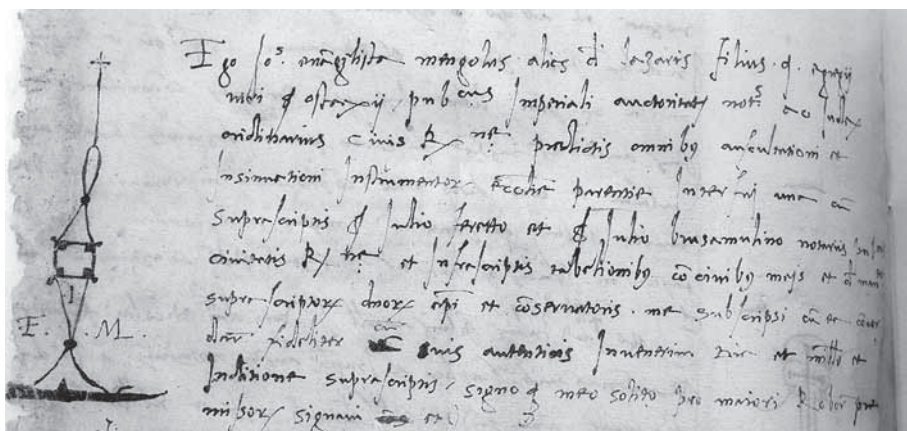

Slika 7: Zaključni del prepisa listine papeža Aleksandra III. (BAP, Iurium Episcopaliū Liber I., fol. 26').

Slika 8: Zaključni del prepisa listine papeža Inocenca IV. (BAP, Iurium Episcopaliū Liber I., fol. 63').

Slika 9: Zapis notarja Johanna Evangelista Mengolusa (BAP, Iurium Episcopaliū Liber I., fol. 322).

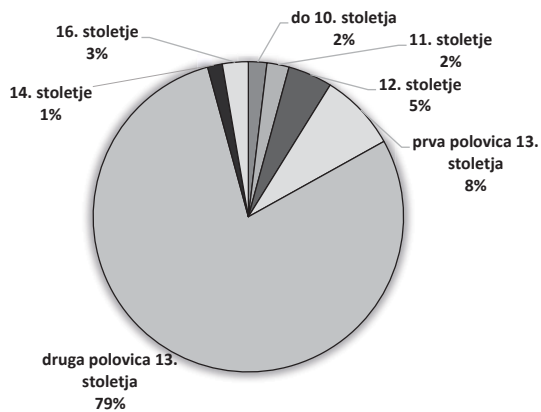
KRONOLOŠKA RAZPOREDITEV LISTIN

Tabela 1: Kronološka razporeditev listin

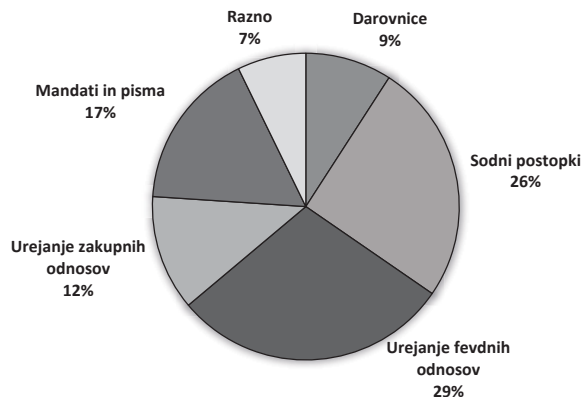
LISTINE GLEDE NA TIP PRAVNEGA DEJANJA

Tabela 2: Listine glede na tip pravnega dejanja

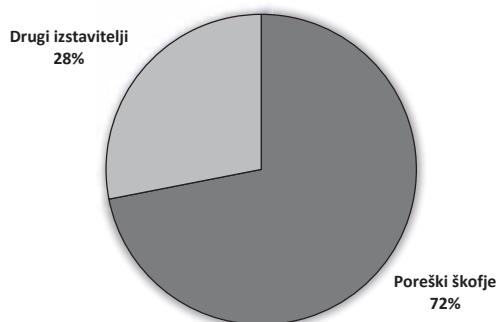
IZSTAVITELJI LISTIN

Tabela 3: Listine glede na izstavitelja

Viri in literatura

Arhivski viri

- BAP – Biskupijski arhiv u Poreču, Fond Porečka biskupija, serija I. Knjige biskupskih prava, I. Prva knjiga biskupskih prava (*Iurium Episcopium Liber I.*).
- BAP – Biskupijski arhiv u Poreču, Fond Porečka biskupija, serija I. Knjige biskupskih prava, III. Treća knjiga biskupskih prava (*Iurium Episcopium Liber III.*).
- HStAS – Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart, H 51 U 94 (v digitalni obliki dostopno na: <http://www.landesharchiv-bw.de/plink/?f=1-1240478>).
- Munić, Darinko: Uvodne bilješke uz »Liber iurium episcopium (diocesis Parentinae)« M. Zjačića (tipkopis, HR-AHAZU-RI-Zjačić, Mirko/«Liber Iurium Episcopium (diocesis Parentinae)«), Rijeka, 1968.
- PT/TT – Arquivo Nacional Torre do Tombo, Bula »Manifestis probatum« do papa Alexandre III pela qual confirmuo o reino de Portugal ao rei D. Alfonso Henriques e a seus herdeiros, BUL/0016/20 (v digitalni obliki dostopno na: <https://digitarq.arquivos.pt/details?id=3908043>).
- UBC Library – University of British Columbia, Library, Rare Books and Special Collections, Privilegium Innocentii IV pro monasterio S. Michaelis de Tridento (v digitalni obliki dostopno na: <https://open.library.ubc.ca/collections/manuscripts/items/1.0054704#p0z-7r0f>).
- Zjačić, Mirko: Liber Iurium Episcopium (diocesis Parentinae) (tipkopis, HR-AHAZU-RI-Zjačić, Mirko/«Liber Iurium Episcopium (diocesis Parentinae)«), Rijeka 1968.

Objavljeni viri

- D. O. II. – Sickel, Theodor von, ed.: *Die Urkunden Otto des II.* Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1888.
- D. H. IV. – Gladiss, Dietrich von, Gawlick, Alfred, ed.: *Die Urkunden Henrichs IV.* Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/2. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1941–1978.
- de Franceschi, Carlo. Documenti tratti del Liber Rubeus della Curia episcopale di Parenzo, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* n. s. 3, 1954, str. 96–115.
- Kandler, Pietro, ed.: *Codice diplomatico istriano* I–III. Trieste: Editore Tipografia Riva S.p.A., 1986.
- Kos, Milko: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* II. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1906.
- Rubeis, Bernardo Maria de: *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*. Venetiis: 1740.
- [Luciani, Tomaso:] Senato mare. Cose dell'Istria. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 9, 1893, str. 83–150.

Literatura

- Babudri, Francesco: I vescovi di Parenzo e la loro cronologia. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 25, 1909, str. 170–284.
- Babudri, Francesco: Parenzo nella storia ecclesiastica. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 26, 1910, str. 81–148.
- Babudri, Francesco: Un diploma di Carlo quinto. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 27, 1911, str. 94–95.
- Benussi, Bernardo: *Storia documentata di Rovigno*. Trieste: Tipografia del Loyd austro-ungarico, 1888.
- Benussi, Bernardo: Privilegio Eufrasiano. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 7, 1892, str. 49–86.

- Benussi, Bernardo: *Nel medio evo: Pagine di storia istriana* I. Fiume: Unione Italiana; Trieste: Università Popolare; Rovigno: Centro di ricerche storiche, 2004.
- Bresslau, Harry: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I. Leipzig: Veit und Comp., 1915.
- Cammarosano, Paolo: *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte*, Roma: Carocci, 1991.
- Cherubini, Paolo – Pratesi, Alessandro: *Paleografia latina. L'avventura grafica del mondo occidentale*. Città del Vaticano: Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica, 2010.
- Codex Wangianus. I cartulari della chiesa trentina (secoli XIII–XIV)* I–II (ur. Emanuele Curzel, Gian Maria Varanini). Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento, Fonti, 5. Bologna: Il mulino, 2007.
- Gulin, Ante: Srednjevjekovni pečati istarskih biskupa. *Vjesnik Hrvatskoh arhiva u Rijeci i Pazinu* 29, 1987, str. 215–226.
- Härtel, Reinhard: Notariat und Romanisierung: Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und der Kulturgeschichte (11.–13. Jahrhundert). *Notariado público y documento privado. De los orígenes al siglo XIV. Actas de VII Congreso Internacional de Diplomática* II. Valencia: Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Esport, 1986, str. 879–926.
- Härtel, Reinhard: *Notarielle und Kirchliche Urkunden im Frühen und Hohen Mittelalter*. Wien: Böhlau – München: Oldenbourg, 2011.
- Il codice Vanga. Un principe vescovo e il suo governo* (ur. Emanuele Curzel), Trento: Provincia autonoma di Trento – Soprintendenza per i beni storico-artistici, 2007.
- Iona, Maria Laura: Una vertenza feudale tra Bonifacio vescovo di Parenzo e gli Zane patrizi veneti. *Bollettino dell'Istituto di storia della società e dello Stato veneziano* 2, 1960, str. 203–210.
- Jenko Kovačič, Ana: Transkripcija poreške *Liber iurium episcopialium* I izpod peresa Mirka Zjačica. *Problemi sjevernog Jadrana* 17, 2018, str. 35–51.
- Klen, Danilo: Izvori porečke prošlosti. *Istra* 12, 6, 1975, str. 78–83.
- Kos, Dušan: Videz listin papeške pisarne. *Slovenija v papeških listinah* (Razstava Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana, Narodna galerija, 8.–30. 5. 1996, ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1996, str. 33–43.
- Kos, Milko: Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens. *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas* I 1956, str. 49–62.
- Leicht, Pier Silverio: Note ai documenti istriani di diritto privato dei secoli IX–XII. *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis*. Trieste: Stabilimento artistico tipografico G. Caprin, 1910, str. 179–201.
- Leoni, Valeria: »Privilegia episcopii Cremonensis«. Il cartulario vescovile di Cremona e il vescovo Sicardo (1185–1215). *Scrineum rivista* 3, 2005, str. 75–122.
- Lorenzi, Paolo de: *Storia del notariato ravennate I: L'organizzazione del notariato*. Ravenna: Arti Grafiche, 1962.
- Mayer, Ernesto: La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane (trad. di C. Franceschi con osservazioni di U. Inchiostri e del traduttore). *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 22, 1906, str. 346–462.
- Matan, Ante: Excerpta manuscripti canfanariensis: Vladarske listine i papinska povlastica iz kodeksa Monumenta capituli ecclesiae collegiatae s. Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983.-1815. *Acta Histriae* 21, 4, 2013, str. 513–542.
- Munić, Darinko: *Liber iurium episcopialium* (Una fonte inedita concernente il passato di Parenzo). *Atti* 14, 1983–84, str. 235–244.

- Pacini, Delio: *Liber Iurium dell'episcopato e della città di Fermo (977–1266)*. Fonti per la storia delle Marche n. s. I, 1. Ancona: Fondazione Cassa di risparmio di Fermo, Deputazione di storia patria per le Marche, 1996.
- Pregled arhivskih fondova i zbirke Republike Hrvatske* 1, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.
- Rovere, Antonella: I »Libri iurium« dell'Italia comunale. *Civiltà comunale. Libro, scrittura, documento. Atti del convegno*. Genova: Società Ligure di Storia Patria, 1988, str. 157–199.
- Rovere, Antonella: Tipologie documentali nei Libri iurium dell'Italia comunale. *La diplomatie urbaine en Europe au moyen age. Actes du congrès de la Commission internationale de diplomatie, Gand 25-29 août 1998* (ur. W. Prevenier, T. de Hemptinne). Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, 9. Leuven- Apeldorn: Garant 2000, str. 417–436.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter: Struktura in vrste papeških listin. *Slovenija v papeških listinah* (Razstava Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana, Narodna galerija, 8.–30. . 5. 1996, ur. France M. Dolinar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1996, str. 45–56.
- Štih, Peter: Začetki in razmah listinskega pismenstva na ozemlju Slovenije do konca 11. stoletja. *Zgodovinski časopis* 57, 3/4, 2003, str. 279–290.
- Ughelli, Ferdinando: *Italia sacra sive De episcopis Italiae et insularum adiacentium, rebusque ab iis praeclare gestis, deducta serie ad nostram usque aetatem* V. Romae: Sumptibus Blasii Deversin et Zanobii Masotti, 1653.
- Zamponi, Stefano: La scrittura umanistica. *Archiv für Diplomatik* 50, 2004, str. 467–504.
- Zjačić, Mirko: Posjedovni odnosi porečke crkve od VI do XVI stoljeća. *Jadranski zbornik. Prilozi za povijest Istre, Rijeke, Hrvatskoj primorja i Gorskog Kotara* 8, 1972, str. 33–104.

SUMMARY

Iurium Episcopaliū Liber I of the Bishopric of Poreč:
Presentation, Typological Definition, and Analysis of the
Codex

Ana Jenko Kovačič

The Poreč *Iurium Episcopaliū Liber I* is a codex containing more than 270 inscriptions, mostly document transcripts owned by the Bishopric of Poreč. Even though the codex was used in historical research before and transcribed by Mirko Zjačić, it is yet to be approached comprehensively, in line with modern-day guidelines on how to deal with transcripts of this type. By defining the codex at hand as a book of rights or a subgroup of cartularies, it is possible to outline work that is to be done in future on the Poreč codex. This involves a scrutiny of its external characteristics and its internal structure in order to define the manuscript's genesis and purpose of origin. The dominant continuity between quires with individual blank pages and additions that were included at a later point should be mentioned as one of its external characteristics. This includes a paleographical analysis as well, which reveals four main scribes who took turns and complement each other's work. It is particularly interesting to note that they followed the source material's external characteristics, which is indicated by their use of graphical elements. A scrutiny of the internal structure of this codex reveals redaction-related principles both in terms of the period of the documents' production and their content. The selected documents were produced between the 10th century and the year 1300, and a few fourteenth-century documents were added as well. A few separate inscriptions from the first half of the 16th century ought to be mentioned as well, the most important one being a long text that accompanied the attestation of individual transcripts. As regards the content, these are transcripts of documents concerning the Bishopric of Poreč's secular rights: deeds of donations issued to the Bishopric of Poreč and by the Poreč bishops, court proceedings that involved the Bishopric of Poreč, documents pertaining to the fief-related relationship between the bishops and their vassals, documents regulating tenure between the bishops and the citizens of Poreč, as well as mandates and letters.

Having analysed external characteristics and internal structure, it can be concluded that the codex was produced in several stages. The first stage, the most comprehensive one, is dated to the second half of the 15th century, to the period of Bishop Antonio Pavaro. Additions were entered in two stages, no later than in the first half of the 16th century. Although the codex does not provide any information on the purpose of its origin, it can be stated on the basis of documents included in it that it comes closest to the historical and commemorative purpose.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 74 | 2020 | št. 3-4 (162) | str. 289–560